ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

2—15 ՄԱՐՏԻ 1998 Թ.

№ 5 (114)

ԳԻՆԸ՝ 50 ԴՐԱՄ

Ղարաբաղի ապագայի երաշխիքը հզոր Հայաստանն է

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության փետրվարի 24-ի ընդլայնված նիստը, որը վարում էր ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ, նվիրված էր արցախյան շարժման տասնամյակին: Նիստին ներկա էր ՀՀ վարչապետ Ռոբերտ ՔՈՉԱՐՅԱՆԸ:

Ֆադեյ Սարգսյանը նշեց, որ արցախյան ազատագրական պայքարի և արցախյան շարժման հաղթանակը ամբողջ հայ ժողովրդի միասնության և համախմբվածության արդյունքն էր:

Հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի, արցախյան շարժման, Ղարաբաղի հարցի լուծման տարբեր հայեցակետերի մասին խոսեցին ակադեմիկոսներ Վարդգես Միքայելյանը, Վլադիմիր Բարխուդարյանը, Մկրտիչ Ներսիսյանը, Գրիգոր Ավագյանը, Ռաֆայել Ղազարյանը, Գևորգ Ղարիբջանյանը, Պարիս Հերունին, Լևոն Հախվերդյանը, ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի փոխտնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

Նիստում ելույթ ունեցավ ՀՀ վարչապետ Ռոբերտ Քոչարյանը: Նա խոսեց արցախյան շարժմանը ի սկզբանե և ներկայումս սպառնացող վտանգների մասին: Վարչապետը շարժումը բաժանեց փուլերի և հանգամանորեն վերլուծեց դրանք:

Առաջին փուլ: Հանրահավաքային շարժումը հանգեցրեց հատուկ դրության հաստատման: Ցույց հազարանոց խորհրդային զորքը կոչված էր անել ամեն ինչ, որ ժողովուրդը հրաժարվի իր որդեգրած գաղափարներից: Լուծարվեցին մարզային իշխանությունները: Արկադի Վոլսկին ջանում էր բոլորին համոզել, որ Ղարաբաղի խնդրի լուծման միայն մեկ ճանապարհ կա՝ մարզի ձեռնարկությունները դնել Մոսկվայի ենթակայության տակ: Եվ պայքարում էի, որ այդ ձեռնարկությունները կապվեն Հայաստանին: Չէ՞ որ ակնհայտ էր, որ Խորհրդային Միությունը քայքայվում էր, և ի՞նչ կլիներ Ղարաբաղի վիճակը ԽՍՀՄ փլուզման դեպքում: Այդ պատճառով մենք սկսեցինք զենք ու զինամթերք հայթայթել, ստեղծել պաշտպանական ջոկատներ: Եվ կյանքը ցույց տվեց, որ դա ամենաճիշտ ուղին էր:

Ադրբեջանը, որ հույսը գլխավորապես դրել էր խորհրդային ներքին զորքերի և Պոլյանիչկոյի հայատյաց քաղաքականության վրա, հոգ չէր տանում զինված ուժերի ընդլայնման մասին: Իսկ մեր զինված ջոկատները ավելանում էին, որոնք կռվում էին թե՛ խորհրդային զորքերի և թե՛ ադրբեջանցիների դեմ: Այդ ժամանակ կարևոր դեր ունեցավ դաշնակցությունը:

Երբ խորհրդային զորքերը հեռացան, Ադրբեջանը անպատրաստ էր պատերազմի, իսկ Ղարաբաղը արդեն պատրաստ էր ինքնապաշտպանության: Դա 91 թվականին էր: Սակայն մենք հասկանում էինք, որ ֆիդայական ցաք ու ցրիվ ջոկատներով չենք կարող հաջողությամբ շարունակել մեր ազատագրական պատերազմը: Հարկավոր էր կանոնավոր բանակի կառույցներ ստեղծել: Շուշիի և Լաչինի ոգևորությունից հետո այդ գործընթացը չիրականացվեց, և վտանգավոր վիճակ ստեղծվեց Ղարաբաղի համար:

1992 թվականի օգոստոսին Ղարաբաղի տարածքի 40 տոկոսը գրավված էր ադրբեջանցիների կողմից: Հենց այդ ժամանակ էլ ստեղծվեց պաշտպանության պետական կոմիտե, որի առաջին խնդիրը պետական կանոնավոր բանակի ստեղծումն էր: Բանակ կանչվեցին բոլորը: Զինծառայությունից ազատված էին մինչև 45 տարեկան ընդամենը 564 տղամարդ: Կանոնավոր բանակի ստեղծումով սկսվեցին մեր լուրջ հաջողությունները:

Մեզ համար երկրորդ լուրջ վտանգը ստեղծվեց նաև այն ժամանակ, երբ միջազգային հանրությունը իրար հետևից բանաձևեր էր ընդունում ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ: Եվ եթե մենք վախենայինք դրանից, այսօրվա հաջողությունները չէինք ունենա: Բավականին լուրջ ճնշումներ կային նաև Հայաստանի կողմից, որի ղեկավարությունը հորդորում էր մեզ՝ կանգ առնել:

Վտանգ կար նաև խաղաղ ժամանակաշրջանում: Բայց ղարաբաղցիները խաղաղությանը պատրաստվել էին պատերազմի ժամանակ: Դա էր պատճառը, որ նրանք ստեղծեցին մեկ բանակ, մեկ հրամանատարություն և մեկ ղեկավարություն:

«Վտանգ կա նաև այսօր, որը սպառնում է ղարաբաղյան բանակցային գործընթացին,— ասաց Ռ. Քոչարյանը:— Դա զգացվեց այն ժամանակ, երբ Հայաստանի նախկին նախագահը հրավիրեց իր հայտնի ասուլիսը: Սակայն մենք համոզված ենք, որ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանն ավելի օգտակար կլինի ոչ թե Հայաստանի մեղմ դիրքորոշումը, այլ կոշտությունը»,— հայտարարեց Ռոբերտ Քոչարյանը:

Վարչապետ Ռոբերտ Քոչարյանը պատասխանեց արծարծված մի քանի հարցերի և կրկին ընդգծելով ժողովրդի միասնության և համերաշխության կարևորությունը, ասաց. «Հայաստանը պետք է հզոր և ուժեղ երկիր դառնալ: Սա Ղարաբաղն էլ է հասկանում: Ղարաբաղցին լավ գիտե, որ իր ապագայի երաշխիքը հզոր Հայաստանն է: Պետք է լարել ուժերը: Այն ինչ մարդիկ ծրագրում էին 10 տարում, մենք ուզում ենք անել 4 տարում»:

ԳԱՐՈՒՆ Է...

Խրամատում

Մենք կովել գիտենք...
Խրամատներում խոր,
Ուր ցուրտ է, խոնավ, քիչ էլ ահարկու,
Ուր երկինքն է լոկ զրուցում քեզ հետ
Խորհում ես մենակ,
Օրոր է ասում քամին մշտարթուն
Ու բերում հեռվից աղմուկն արկերի,
Խուլ հռնդյունը շարժվող տանկերի:
Բայց զինվոր եմ ես ու ազգիս համար
Հոգ չէ ո՛չ ցուրտը, ո՛չ մութը մայլ:
Ու չեմ ընկրկում,
Մենք կովել գիտենք...
Ու ասես երկնի Մեծ Տիրակալը
Սուրբ ձեռքն է դրել՝ որպես հովանի,
Իմ քսանամյա վտիտ ուսերին,
Ինձ հույս է տալիս ու վստահություն:
Խրամատներում այս՝ օձագալար,
Ուր ցուրտ է, խոնավ, քիչ էլ ահարկու,
Ես չեմ նահանջում,
Հայրենիքն է ինձ ուժ, կորով տալիս,
Ու չեմ վախենում՝
Մենք կովել գիտենք...

Աղասի ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

Հորադիզ—Ֆիզուլի, պաշտպանական գիծ, խրամատ

Հավատում եմ, որ կտեսնենք ազգային միասնության հարությունը

Գերմանահայ օգնության կենտրոնը ստեղծվել է 10 տարի առաջ: Այն ունի ավելի հանրածանոթ անվանում՝ Ջամբազյան եղբայրների կենտրոն: Ամանորի և Սուրբ Ծննդի առիթով կենտրոնը մոտ 2500 սննդի ծանրոց բաժանեց Գյումրիի և Երևանի բնակիչներին: Բարեգործական օգնության հասցեները տարբեր էին՝ Երևանի խուլ ու համրերի կազմակերպություն, հաշմանդամների «Աստղիկ» միություն, սոցիալապես անապահով տասնյակ ընտանիքներ, միայնակ ծերեր...

Բացի տոնական նվիրատվությունից, միությունն ունի մշտական հասցեներ. Արագածոտնի մարզի Գեղարոտ գյուղ, Ջավախքի հայկական համայնք, Լիբանանի հայկական կենտրոն, Գյումրիի «Ընտանիք» միություն:

Օրերս Հայրենիքում էին Հակոբ և Պերճ Ջամբազյանները:

Հակոբ Ջամբազյանը սիրով պատասխանեց մեր թղթակից Շուշանիկ Աբրահամյան-Հայրապետյանի տված հարցերին:

— Պատվելի Ջամբազյան, անցներ խնդրեմ, ինչպես ծնունդ առավ բարեգործական միությունը:

— Ծնունդով Երուսաղեմից եմ: Ապրել եմ Լիբանանում: Կրթություն ստացել եմ Շվեյցարիայում՝ Աստվածաբանություն, իսկ երաժշտական կրթություն Գերմանիայում: Լիբանանում աշխատակցել եմ «Տրանսուորլդ» ռադիոկայանին, որը միայն քրիստոնեական հաղորդումներ էր հեռարձակում: 127 լեզուներով եթեր արձակվող այս թողարկման հայկական բաժինը մենք ենք վարում արդեն 38 տարի:

Գերմանիայում ապրելով մինչև մայր հայրենիք գալը, օգնություն էինք առաքում Լիբանանի մեր հայրենակիցներին, քանի որ եղբայրս Բուրջ Համուդի հայկական եկեղեցու հովիվ էր: Այնտեղ մենք բացեցինք նաև ատամնաբուժական կլինիկա, այլ օգնություններ էինք առաքում: Բայց ազգավեր երկրաշարժից հետո, տաս տարի առաջ, մեր ամբողջ գործունեությունը դարձրինք առ հայրենիք:

Այն իրականում ձևավորվեց 1991 թ., քանի որ Գերմանիայում շատ դժվար է կազմակերպությունը գրանցել, առավել ևս, երբ հարկեր չվճարող կազմակերպություն պիտի գրանցվի:

Պետության կողմից խիստ հսկողության տակ է առնվում հանձնախմբի կամ վարչության գործունեությունը: Դրանից հետո միայն Երևանում այն գրանցեցինք, որպեսզի այստեղ ևս հսկողություն սահմանվի կազմակերպության գործունեության վրա:

Ասեմ, որ մեր կոմիտեի նախագահը շատ գթասիրտ մի գերմանացի է՝ պարոն Վիլլի Շիֆերը:

— Ի դեպ, մարդասիրական օգնությունն այժմ հանգանակելը շատ դժվար է, որովհետև ոչ աստվածահաճո շատ արարքներ մարդկանց թերահավատ են դարձրել: Ինչպե՞ս է դա կազմակերպվում Եվրոպայում:

— Այստեղ մեզ շատ օգնեց ռադիոձայնի առկայությունը: Այն շատ տարածված է և հարգանք է վայելում ամենուր: Օգտվելով դրանից մենք նամակներ գրեցինք ամենուր: Ձնայած երկրաշարժի լուրը արդեն ցնցել էր բոլորին և մարդիկ սիրահոժար իրենց օգնությունը բերեցին: Բայց այդ նույն մարդկանց մենք նաև հաշվետվություն տվեցինք: Հավատացինք իրար: Գթասրտությունը միայն պետք է յուրաքանչյուրի խղճի հաշվետվությունը լինի: Այդպես պետք է մաքրագործվենք: Առայժմ պետք է իրարու հավատանք գրավոր, այդ ամենն այժմ ցանկով ու ստորագրությամբ ենք կատարում:

— Դուք նաև կազմակերպում եք սփյուռքում հարազատների՝ անհատական ծանրոցների առաքում: Դրա համար նրանք այնտեղ վճարո՞ւմ են:

— Մայր հայրենիքում այսօր այնքան էլ համատարած նոխություն չէ: Երբ պատահում են մարդիկ, ովքեր Եվրոպայում հարազատներ ունեն, վերցնում եմ նրանց հասցեները և մեր առաքման ծառայությանը հայտնում: Մարդիկ բերում են, իսկ մենք սիրով տեղափոխում ենք, վճարման ամբողջ ճանապարհածախսը հոգում է մեր կազմակերպությունը: Այնպես որ կարիքավորին անվճար օգնում ենք և Աստված էլ մեզ է զորավիգ լինում: Այդպես մեզ միջնորդեց ծագումով գեղարոտցի տիկին Լիզա Բերքյան-Աբրահամյանը: Եվ արդեն ինքը կազմակերպում է Գեղարոտի օգնությունը, իսկ մենք այն տեղ ենք հասցնում:

— Բացի սննդի օգնությունից, ուրիշ ինչպիսի՞ բարեգործական ձեռնարկներ կատարեցիք Հայրենիքում:

— Եղբայրս, որ Ամերիկայում է ապրում, ուրիշ ծրագրեր է նախատեսել: Բայց այժմ հայրենիքում ավելի շատ սննդամթերք կարելի է գնել և ավելի հարմար է այստեղ գնումներ կատարել, որն ավելի էժան է, քան Եվրոպայում:

Այդպես գրառեցինք Գյումրիի «Ընտանիք» կազմակերպության կարիքավորներին, խուլ ու համրերի կազմակերպությանը:

Այստեղ կազմակերպեցինք նաև բարեգործական համերգ, հրավիրեցինք բոլորին: Երևանի քաղաքապետարանի մանկական ֆիլհարմոնիկ խմբի համերգը հոգեկան մեծ բավականություն պատճառեց ներկաներին: Համերգից հետո նաև ծանրոցները բաժանեցինք:

— Առաջիկայում ինչպիսի՞ միջոցառումներ ունի անցկացնելու ձեր կազմակերպությունը: Արցախյան ազատագրական 10-ամյակի առթիվ կոնկրետ անելիք ունե՞ք:

— Նախապես հայտնեմ, որ մեր գործունեությունը համատեղել ենք Մայր եկեղեցու շուրջ: Եղբայրս ավելի որոշակի անելիքներ ունի Արցախի հետ: Նա համագործակցում է Պարգև եպիսկոպոս Մարտիրոսյանի հետ և աշխատանքների իրագործումը համատեղում ենք: Առաջիկայում մենք առանձին օգնություն կկազմակերպենք Արցախի համար:

— Որպես սփյուռքահայ, ինչպե՞ս եք ընդունում, երբ ասում են, որ սփյուռքն իր ամբողջ կարողությամբ չէ զորավիգ մայր հայրենիքին, նաև՝ Արցախին: Ազգային միասնության հարությունն ինչպե՞ս կայացնել:

— Նախ խոստովանեմ, որ դուք մեծ առավելություն ունեք, որ մայր հողի վրա եք ապրում, առավել ևս նրանք, որ Արցախը պահեցին: Մեր երազանքն է եղել հայրենիքը: Գիտեք, սփյուռքում հուսանքները, օրենքներն այնքան ուժեղ են, որ ամենուր գոյության համար վազք է: Երբ այդ ահավոր աղետը եղավ, նաև արթնացան նրանք, ովքեր մոռացել էին իրենց լեզուն ու խոսքը: Այլազգիների մեջ նրանք ավելի շուտ արթնացան, արյան կանչն էր: Այժմ գրեթե կանոնավորվել է, և տուրքերը եկեղեցուն և «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամին հիմա ավելի ակտիվ են կազմակերպվում:

Ես կարծում եմ, որ կապը՝ մայր հայրենիք—սփյուռք թույլ է: Շփումը քիչ է, այդ իսկ պատճառով էլ մենք դեռ ընդհանուր չենք հասել: Հավատում եմ, որ կհասնենք դրան և ձեր ասած ազգային միասնության հարությունը կտեսնենք:

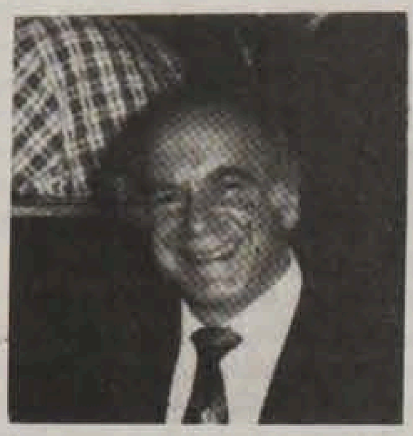

2000 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ԿՆՇՎԻ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 85-ԱՄՅԱԿԸ

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահությունը որոշում կայացրեց 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության 85-ամյակը նշելու միջոցառումների մասին: Այդ կապակցությամբ ստեղծվեց գիտությունների ազգային ակադեմիայի շրջանակներում Հայոց ցեղասպանության 85-ամյակին նվիրված միջոցառումների կազմակերպման հանձնաժողով, որի նախագահն է ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը:

Մեր թղթակիցը հանդիպեց հանձնաժողովի փոխնախագահ, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն Լավրենտի Բարսեղյանի հետ: Վերջինս պատմեց.

— Հայոց ցեղասպանության 80-ամյակին նվիրված հանդիսությունների կազմակերպման փորձը ցույց տվեց, որ յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ նշվող բազմաբնույթ միջոցառումների նախապատրաստումը երկար ժամկետ է պահանջում:

80-ամյակի միջոցառումների ցանկում տեղ գտան այնպիսի կարևոր հանդիսությունների կազմակերպում, ինչպիսիք էին Հայոց ցեղասպանության հիմնախնդիրներին նվիրված երկրորդ միջազգային գիտական նստաշրջանի հրավիրումը, Հայոց ցեղասպանության թանգարանի կառուցումը, բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հրատարակումը:

Հաշվի առնելով այն կարևոր հանգամանքը, որ նախատեսվող միջոցառումների կազմակերպման գործում զգալի անելիքներ ունի Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան, նախագահությունը որոշեց այժմվանից ձեռնարկել ակադեմիական շրջանակներում կազմակերպվող միջոցառումների նախապատրաստումը և ստեղծեց միջոցառումների կազմակերպման հանձնաժողով, ակադեմիայի պրեզիդենտ Ֆ. Սարգսյանի գլխավորությամբ:

Նախատեսվող միջոցառումների մեջ իր ուրույն տեղն ունի «Ցեղասպանության հարցեր» խորագիրը կրող միջազգային երրորդ գիտաժողովի հրավիրումը, որը տեղի կունենա 2000 թվականի ապրիլի 21-ից 23-ը: Երեք օրերի ընթացքում վեց տարբեր բաժանմունքներում կքննարկվեն շուրջ քառասուն զեկուցումներ և հաղորդումներ, որոնք հիմնականում նվիրված կլինեն հայկական հարցի, օսմանյան Թուրքիայում հայոց ցեղասպանության նախապատրաստման, հայերի և այլ ժողովուրդների ցեղասպանությունների, դրանց պատճառների ու ուսումնասիրման մեթոդաբանական հարցերին:

Նախատեսվում է 1999—2000 թվականներին լայն ընթերցողների սեղանին դնել մեկ տասնյակից ավելի մենագրություններ, ժողովածուներ, դպրոցականների և ուսանողների համար գիտահանրամատչելի գրականության մատենաշարեր:

— Ի՞նչ նոր նախաձեռնությամբ է հանդես գալու Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտը:

— Թանգարան-ինստիտուտի մի շարք նախաձեռնությունների իրականացումը պետական աջակցության խիստ կարիք է զգում: Դա առաջին հերթին ֆինանսական լուրջ ներդրումներ է պահանջում, որոնք հետագայում, բարոյական փոխհատուցման շնորհիվ, կարող են ամբողջովին արդարացվել:

Այդ միջոցառումներից մեկը նախատեսում է Ծիծեռնակաբերդում, Հայոց ցեղասպանության թանգարանի հարևանությամբ, բլրի հարավային ստորոտում երկու հեկտար տարածքի վրա ստեղծել Արևմտյան Հայաստանի ժողովրդական ճարտարապետության և կենցաղի բացօթյա ցուցադրություն՝ թանգարան բաց երկնքի տակ, որտեղ հիմնականում կցուցադրվեն ցեղասպանության հետևանքով այդեն գոյություն չունեցող Բաղեշի, Կարինի, Տիգրանակերտի, Խարբերդի, Սեբաստիայի, Վանի, Տրապիզոնի, Մուսա-լեռան նահանգներում դեռևս 18—19-րդ դարերում կառուցված բնակելի տները՝ իրենց կահ-կարասիով և արտադրական կառույցներով, ընդհանուր թվով՝ տասներկու շենք:

Նախատեսվում է նախագծային աշխատանքները կազմակերպել Երևանի ճարտարապետական-շինարարական ինստիտուտի 1998—2000 թթ. շրջանավարտների ուժերով, որպես դիպլոմային թեմաներ:

Առաջիկա երեք տարիների ընթացքում Հայոց ցեղասպանության թանգարանը կշարունակի արդեն ավանդույթ դարձած և միջազգային ճանաչում ստացած հուշային միջոցառումների կազմակերպումը: 1996 թվականին Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիրի հուշապատի մեջ ամփոփվեց հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ, հակաֆաշիստ, գրող և հրապարակախոս Արմին Վեգների աճյունասափորը և տեղադրվեց հուշատախտակ: Երևանի փողոցներից մեկը կոչվեց նրա անունով:

1998 թվականի ապրիլի 23-ին հուշապատի մեջ կամփոփվի հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ ու պաշտպան Յոհաննես Լեփսիուսի գերեզմանից վերցված հողը պարունակող սափորը և կտեղադրվի հուշատախտակ: Այդ օրերին Երևանում կհրավիրվի միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Լեփսիուսի ծննդյան 140-ամյակին: Այնուհետև երևանցիները ականատես կլինեն հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ, անգլիացի լորդ Ջեյմս Բրայսի հիշատակը հավերժացնող միջոցառումների կազմակերպմանը Մեծ եղեռնի հուշահամալիրում:

Թանգարան-ինստիտուտի կոլեկտիվը սրբորեն է կատարում իր պարտականությունները: Մեր ամենամեծ ցանկությունը Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիրը և նրա շրջակայքը բարեկարգ տեսնելն է: Ժամանակն է, որ Երևանի քաղաքապետարանը և Հայաստանի կառավարությունը անդրադառնան Մեծ եղեռնի հուշահամալիրի և մայրաքաղաքի ամենամեծ կանաչ օազիսի պահպանության, բարեկարգման և վերանորոգման հարցերին: Ժամանակն է Ծիծեռնակաբերդը հայտարարել ազգային արգելոց:

Եվ, վերջապես, մեր վերջին ցանկությունը. գնալով կրճատվում է Մեծ եղեռնը վերապրածների թիվը: Ես գիտակցաբար չեմ ցանկանում հրապարակել իմ ձեռքի տակ եղած այն տվյալները, ըստ որոնց վերապրածների թիվը 1995-ին այլ էր, իսկ 1998 թվականի սկզբին՝ միանգամայն այլ: Սրբտանմլիկ այդ վիճակագրությանը չանդրադառնալու համար ուղղակի պետք է խնդրել հանրապետության նորընտիր նախագահին՝ մի օրենք ստորագրել Մեծ եղեռնը վերապրածների մասին՝ նրանց սոցիալական պայմանները բարելավելու համար:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը խոր կսկիծով հայտնում է, որ սույն թվականի փետրվարի 26-ին վախճանվեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Վաչե Սմբատի ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԸ

և ցավակցում է հանգուցյալի հարազատներին

ԱՌԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ո՞ւմ է ձեռնտու դա...

«Լրաբեր հասարակական գիտությունների» հանդեսում հրապարակվել է պատմական գիտությունների դոկտոր, պաշտոնաթող գնդապետ Գ. Ս. Աբրահամյանի «Եվս մեկ անգամ պատմական հետազոտության հավաստիության հարցի շուրջը» վերտառությամբ ռուսերեն հոդվածը: Նկատի ունենալով «Հայրենական մեծ պատերազմին նվիրված աշխատություններում առկա աղավաղումներն ու վրիպումները», հեղինակը ձգտում է ներկայանալ որպես նոր Ֆեմիդա՝ հաստատելու «... պատմական հավաստիությունը... սրբագրելու Հայրենական մեծ պատերազմի պատմագրությանը նվիրված աշխատություններում թույլ տրված անճշտություններն ու խեղաթյուրումները»:

Ինչպիսի՜ բարձրագույն պարտավորություն: Սակայն շարադրանքի հավակնոտությունը, առարկություն չհանդուրժող կեցվածքը հեղինակին մի առանձին զորություն են հաղորդել՝ իր տեսակետներն ընդունել որպես ճշմարտություն:

Հոդվածի սկզբում, իր իսկ կողմից հաստատված սկզբունքը, որ «զինվորական արխիվային փաստաթղթերը ենթակա չեն փոփոխությունների...», յոթ տող հետո հեղինակը ինքն է վերապահում «պատմական և ինֆորմացիոն, **հատկապես հաշվետու զեկուցումները** (ընդգծումը իմն է)... անհրաժեշտ է ոչ միայն մաքրել նենգափոխումներից, այլև ենթարկել խիստ քննադատության և մտցնել ուղղումներ», քանի որ, «հենց այդ փաստաթղթերում են թույլ տրվում ավելի շատ անճշտություններ, կեղծումներ, խաբեություն, հավելումներ, ինքնագովություն, թաքցնել ու լռության մատնել սեփական թերությունները, անհաջողությունները մարտերում և այլն...»:

Հենց այստեղ համաձայնվենք հեղինակի հետ և մենք էլ հաստատենք, որ նման բաներ լինում են: Բայց միաժամանակ հարցնենք գիտնական-հետազոտողին՝ իսկ ինչո՞ւ այդ ամենը վերագրել հայ պատմաբաններին: Մի՞թե անցած Մեծ պատերազմի պատմագրության մեջ չեն եղել ու ցայսօր չեն շարունակվում դիտավորյալ կեղծումներ, որոնք լռության են մատնվել հոդվածի հեղինակի կողմից և նրա կրակոցների միակ թիրախը դարձել են հայերը, հայ պատմաբանները: Եղած առանձին ու նաև իր կողմից մոգոնված և ուռճացված դեպքերը վեր են ածվել պարսավանքի սեփական ազգի նկատմամբ:

Սկսենք հեղինակի փաստարկումներից: Մարտերում փառաբանված, եռակի շքանշանակիր հայկական 89-րդ հրաձգային դիվիզիայի մասին 1985 թվականին հրատարակվել է աղբյուրագիտական բարձրարժեք ժողովածու: Այն կազմողների տարիների քրտնաջան ու դժվարին աշխատանքի արդյունք է և նվիրված է Հայրենական մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի հերոսական մասնակցությանը: Ժողովածուն, իրոք, ունի պատմական մնայուն նշանակություն: Ընթերցողը լցվում է ազգային արժանապատվության և հպարտության զգացումով: Բայց գիտնականի մտածելու կարողությունները մեկուսացվել են այդ լուսավոր զգացումներից: Քուջուջելու սեր ու հակում ունեցող գիտնական-հետազոտողը կարևորել է ժողովածուում տեղ գտած մի քանի չնչին վրիպումներ՝ «Զիգֆրիդի գիծ, Պուլավյան պլացդարմ և ռուսական մեկ-երկու բառերի սխալ գրությունն ու առկայությունը»:

Առաջ անցնելով, ասենք, որ նույն վերաբերմունքը Գ. Աբրահամյանը դրսևորել է դեռ 1980 թվականին լույս տեսած 409-րդ հայկական դիվիզիայի վերաբերյալ փաստաթղթերի ժողովածուին: Չմոռանանք ասել, որ հոդվածի հեղինակը այն ժամանակ թերթում ժողովածուի վերաբերյալ դրական գրախոսական էր հրապարակել: Եվ ահա, շուրջ տասնութ տարի հետո, գիտությունների դոկտորը, չենք կարող ասել ինչ մղումներով, փոխել է իր կարծիքը և լուտանքներ է թափում ժողովածուն կազմողների գլխին:

Չհամաձայնվելով, որ դիվիզիան եղել է հայկական, նա հայտարարում է, որ դիվիզիայի «ստեղծման մասին բացակայում է կոմպետենտ մարմինների... որոշումների վկայակոչումը»: Մինչդեռ, ժողովածուում սևով սպիտակի վրա գրված է. «1941 թ. օգոստոսին գերագույն գլխավոր հրամանատարության դիրեկտիվով, 45-րդ բանակի կազմում ձևավորվեց 409-րդ հրաձգային դիվիզիան... 1942 թ. փետրվարին Անդրկովկասի ՌՕ (ռազմական օկրուգ) հրամանով 409-րդ դիվիզիան վերակազմվեց հայկական դիվիզիայի»:

Կարծում ենք, որ դիվիզիայի ստեղծման, ինչպես և հայկականի վերակազմելու վերաբերյալ ոչ մի տարակուսանք կամ անօրինականություն չկա: Միաժամանակ պատասխանելով հետազոտող-գիտնականի հետագա անհիմն մեղադրանքներին՝ նշենք, որ դիվիզիան «ձևավորվեց 1941 թ. Խորհրդային Հայաստանի տարածքում, ամբողջապես հայերից...»: «Հետագայում, բնական պատճառներով և պատերազմի օրենքներով այն համալրվեց մեր հայրենիքի այլ ազգերի ռազմիկներով»: Մի՞թե անհասկանալի է, որ դիվիզիայի կազմը պետք է դառնար ինտերնացիոնալ: Առարկել այս ճշմարիտ շարադրանքի դեմ, փնտրել այնտեղ ինչ-որ կեղծումներ, նշանակում է կորցնել հարգանքը՝ ճշմարտության և սեփական ազգի նկատմամբ:

Դոկտոր Գ. Աբրահամյանը չի էլ հասկանում ,որ այդ միավորման համալրումը այլազգիներով ոչ ժողովածուն կազմողներին, ոչ գնդապետին, ոչ պաշտպանության նախարարության կենտրոնական արխիվի աշխատողներին, ոչ էլ գլխավոր շտաբի որևէ պաշտոնատար անձի իրավունք չէր վերապահում վերափոխել դիվիզիայի անվանումը՝ առանց կոմպետենտ մարմինների որոշման:

Չէ՞ որ հեղինակն էլ գիտի, որ կային զորամասեր, որոնց անձնակազմի մեծ մասը, մինչև անգամ՝ 75 տոկոսը (օրինակ 261-րդ դիվիզիան) հայեր էին, բայց ոչ մի հայ պատմաբան այդ զորամասերը հայկական չի համարել, որովհետև չի եղել վերադաս մարմինների որոշումը:

Հոդվածի հեղինակը, իրեն հատուկ կասկածելի վկայություններով փորձում է կրճատել հայկական դիվիզիաների թիվը: Անգամ խորհրդային ռազմական հանրագիտարանի 5-րդ հատորում փաստված է, որ կային հայկական վեց դիվիզիաներ: Հեղինակը, անշուշտ, տեղյակ է սրան, սակայն, չգիտես ինչու, կասկածի տակ է առնում այս ստույգ թիվը:

Նույն մղումներով նա կրճատում է պատերազմին մասնակցած հայ ժողովրդի զավակների թիվը և պնդում, որ 500—600 հազար մարդ բանակ չէին կարող զորակոչվել և ուրեմն՝ հայերի զոհերի թիվն էլ չէր կարող անցնել 83,2 հազարից:

Ասենք, որ ոչ մի հայ պատմաբան երբեք չի գրել, որ բուն Հայաստանից զորակոչվել է 500—600 հազար մարդ: Խոսքը հայերի մասին է՝ ընդհանրապես: Փաստերի և թվերի հետ անպարտություն անող նույն գիտնականը մի՞թե չգիտե, որ ազատատենչ հայ ժողովուրդը ֆաշիզմի դեմ մարտնչել է Ֆրանսիայում, Հունաստանում, Չեխոսլովակիայում, Բուլղարիայում, Հարավսլավիայում, Ռումինիայում, Լեհաստանում և այլուր: Էլ չենք ասում հակահիտլերյան դաշինքի պետությունների զինված ուժերում մարտնչող հայերի մասին: Միայն Լեռնային Ղարաբաղից պատերազմ է կանչվել 60 հազար մարդ: Այս մասին էլ է մոռացել ղարաբաղցի գիտնականը:

Հեղինակը լռության է մատնում այս փաստերը և մեկնաբանություններ անում, որ ազգի նկատմամբ լի է անթաքույց ատելությամբ: Նա միանգամայն մտածված (ինչո՞ւ) կրճատում է բուն Հայաստանի բնակչության թիվը: «ԽՍՀՄ-ը թվերում» գրքում Հայաստանի բնակչությունը 1940—1941 թվականներին համապատասխանաբար կազմել է 1.320000 և 1.500.000 մարդ: Իսկ հեղինակը այս պաշտոնական թվերը գիտակցաբար նվազեցնում է, ձգտելով հաստատել, որ պատերազմի նախօրյակին Հայաստանի բնակչությունը կազմել է ընդամենը 1 մլն 100 հազար մարդ: Հեղինակի կողմից բերված բոլոր թվերը (բանակ զորակոչվածների, հերոսների, դիվիզիաների, զոհերի) հիմնավորված չեն, դրանք կազմված են միանգամայն մերժելի, «ելքերի» և ինչ որ մտացածին «տոկոսների» հիման վրա: Չուզենալով տեսնել իրականությունը, նա «մոռանում է», որ հայ ժողովրդի նկատմամբ զորակոչը չի սահմանափակվել ինչ որ «սահմանված «տոկոսներով», որ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության մեջ, հիմնարկ-ձեռնարկություններում, զորակոչվելու հետևանքով գրեթե չէր մնացել 1900—1925 թվականի ծնվածներ:

Հոդվածի հեղինակի դժգոհությունն ու զայրույթը նոր ուժով են բորբոքվում, երբ նա խոսում է Խորհրդային Միության հերոսների և նրանց թվի մասին: «Նկատի ունենալով, որ այդ կարևոր հարցում թույլ են տրված անճշտություններ, սխալներ, կձգտենք պարզություն մտցնել» խոստումներով, գիտնական-հետազոտողը անցնում է իր մեղադրանքներին: Սկսելով Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի 1-ին քարտուղար Ա. Քոչինյանից, որը հանդգնել էր իր զեկուցման մեջ հայտնել, որ հայերը ունեցել են 103 հերոսներ, և վերջացրել է «Պրավդայով», որ այս անգամ էլ «շնչակտուր բռնեց և հրապարակեց Ա. Քոչինյանի զեկուցումը»: Հետո այդ օրինակին հետևեցին և մի շարք աշխատանքների հեղինակներ»: Ինքը՝ Գ. Աբրահամյանը, օրթոդոքս հավակնոտությամբ հայ հերոսների թիվը իջեցնում է 89-ի:

Լրագրային հնարավորությունները թույլ չեն տալիս հանգամանորեն ցույց տալ նման մոտեցման անհեթեթությունները: Բայց հերոսների թվի և առանձին մարդկանց մասին նրա անտակտ վերաբերմունքը չի կարելի լռության մատնել:

Գ. Աբրահամյանը պահանջում է Հայրենական պատերազմի հայ հերոսների թվից դուրս շպրտել Ֆինլանդիայի կռվում այդ կոչմանը արժանացած չորս մարդու:

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

(Հոդվածը հավանավորում է ՀՀ ԳԱԱ Հիդրոպոնիկայի ԳՀ ինստիտուտը)

Ըստ «Գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաների թափանցումը և ներդրման կազմակերպումը» ծրագրում կայացած միջազգային փորձաժողովի նյութերի

ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ, ՈՐՈՆՑ ԼՈՒԾՈՒՄԸ ՊԱՀԱՆՋՈՒՄ Է ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՄՆ-ի գյուղդեպարտամենտի և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համագործակցությունը՝ Իքսթենշն-ը, սկսել է գործել 1992 թ. ի վեր՝ ԱՄՆ-ի Միջազգային զարգացման գործակալության դրամական միջոցների հաշվին: ՀԱԻՀ-ի հիմնական խնդիրն էր ՀՀ գյուղնախարարության կառուցվածքում ստեղծված «Ագրոգիտափյուռ» ծառայության միջոցով նոր տնտեսական հարաբերությունների պայմաններում նպատակադիր աջակցություն ցուցաբերել գյուղացիական մասնավոր տնտեսավարներին և ագրոբիզնեսի ներկայացուցիչներին՝ մասնագիտական տեղեկատվության, կազմակերպչական հմտությունների և այլ հարցերի առումով: «Ագրոգիտափյուռը», որ գործեց մինչև 1995 թ., հիմք հանդիսացավ մի նոր՝ գյուղատնտեսական մարկետինգի աջակցության ծրագրի, ստեղծման համար (ՄԱԾ): Վերջինիս համալիր խնդիրների մեջ տեղ են գտել նաև գյուղատնտեսական գիտահետազոտական, տեղեկատվական, ագրոգիտափյուռի և կրթական ոլորտների ամրապնդման և ինտեգրացման խնդիրները, որոնք աջակից գործոններ կդառնան (են լինելու) Հայաստանի գյուղատնտեսության և ագրոբիզնեսի զարգացման համար:

Ներկա գիտաժողովը, որ վերը նշված ծրագրերի կատարման ընթացքը բնութագրող արդեն ավանդական երրորդ ներկայացուցչական հավաքն է,* նույնպես անմիջականորեն առնչվում է հանրապետության գյուղատնտեսության զարգացման հիմնախնդիրներին:

Գիտաժողովի մասնակիցներին ուղղված ողջույնի խոսքում ՀՀ գյուղատնտեսության նախարար Վլ. Մովսիսյանը նշեց, որ մինչև հողի սեփականաշնորհումը հանրապետության գյուղատնտեսության՝ առանձին ճյուղերում ձևավորվել էր ինտենսիվ տեխնոլոգիաների որոշակի համակարգ: Մասնավորապես խոսքը վերաբերում է արդյունաբերական հիմունքներով գործող անասնապահական համալիրներին, այգեգործության և հացահատիկային մշակաբույսերի սերմնարտադրության ոլորտներին: Սակայն ձևավորված ինտենսիվ տեխնոլոգիաները համապատասխանեցված էին խոշոր տնտեսությունների պայմաններին: Հողի սեփականաշնորհմամբ նախկին 860 գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների փոխարեն ձևավորվել են մոտ 321 հազար գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններ: Հիմնովին փոխվել են ագրարային համակարգի արտադրական հարաբերությունները, հետևաբար՝ նախկին տեխնոլոգիաները չէին կարող մեխանիկորեն հարմարեցվել նոր պայմաններին: Այժմ կարևորվում է ինտենսիվացումը, ինտենսիվ գործոնների և առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով միավոր հողատարածությունից առավելագույն արդյունքի ստացումը:

Նախարարությունը մշակել է «Ագրոպարենային համակարգի 1997—2000 թթ. սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների ծրագիր»-ը:

Նախարարությունը մինչև 2000 թվականի համար ունի գյուղատնտեսության զարգացման նպատակային ուղեցույց, որտեղ ամբողջապես ընդգրկված են համակարգի բոլոր ոլորտները: Գիտաժողովի ծրագրից երևում է, որ քննարկվող հիմնահարցերը խիստ ընդգրկուն են. այն ներառում է հողօգտագործման, բույսերի (և մշակաբույսերի) սելեկցիայի, սերմնաբուծության, տոհմային անասնաբուծության, անասնաբուժության, կերերի արտադրության և կերակրման, գյուղատնտեսության մեքենայացման, ագրարային գիտության և կրթության տեխնոլոգիաները: Հիմնախնդիրներ, որոնց լուծումը պահանջում է գիտական խորը ուսումնասիրություններ, որոնք հիմք են հանդիսանալու կոնկրետ նպատակային ծրագրերի իրականացման համար»:

ՀՈՂԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ ԴԵԳՐԱԴԱՑԻԱՅԻՑ ԴԱՐՁԵԼ Է ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ...

Հողը սնուցող սուբյեկտ է. ցավոք՝ Հայաստանը սակավահող երկիր է, այն էլ տիպիկ լեռնային: Այսինքն՝ մեր մշակովի հողերի 50,1 տոկոսը, իսկ արոտների ու մարգագետինների ավելի քան 85 տոկոսը ընկած են լանջերի վրա: Բանն այն է, որ այդ հողերի գերակշռող մասը տարբեր աստիճանի էրոզացված են, քարքարոտ ու սակավազոր: Այդ առումով տխուր է վիճակագրության պատկերը. միայն վերջին 35—40 տարիների ընթացքում հիմնականում էրոզիայի հետևանքով հանրապետությունում օգտագործելի տարածությունները կրճատվել են 21,3 տոկոսով, այդ թվում վարելահողերը՝ 22,4 տոկոսով, բնական արոտները՝ 33,4 տոկոսով:

Ներկայումս առաջնահերթ հիմնախնդիր է դարձել Հայաստանի Ագրոանտառ մելիորատիվ աշխատանքների Գլխավոր սխեման, որի իրականացումն ուղղված է էրոզիան, սելավները, երաշտն ու խորշակները կանխելուն և վնասները վերացնելուն: Բացի այդ՝ Արարատյան հարթավայրի բարձր արտադրողականություն ունեցող Հայաստանի վարելահողերը, որ կազմում են ունեցածի ոսկյա ֆոնդը, երկրորդային աղակալումից, գերխոնավացումից և ճահճացումից պահպանելու անհրաժեշտությունը դեռևս մնում է հիմնախնդիր, քանի որ նշված հողերում գետնաջրերի մակարդակի բարձրացումով են պայմանավորված վերոհիշյալ այլասերումները, որոնք կանխարգելելու նպատակով դեռ անհրաժեշտ է կարգի բերել դրենաժա-կոլեկտորային ողջ համակարգը:

Անհրաժեշտ է կատարել տեխնածին աղտոտված հողերի բարելավում՝ (հատկապես Տավուշի և Սյունիքի մարզերում, ուր կազմում են 30—35 հազար և 10 հազար հեկտար՝ սևահողային գոտում, որոնցում մշակաբույսերի բերքատվությունը 20—30 տոկոսով ցածր է: Այդ գործընթացի նպատակով անհրաժեշտ է մշակել (և կատարելագործել) տեխնածին նյութերի վնասազերծման, հեղուկ թափոնների մաքրման և հողի բերրիության բարձրացմանը նպաստող նոր մեթոդներ:

Մեդորա ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարին առընթեր գիտամեթոդական խորհրդի գիտնական քարտուղար, գյուղ. գիտությունների դոկտոր, լրագրող

(Շարունակելի)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

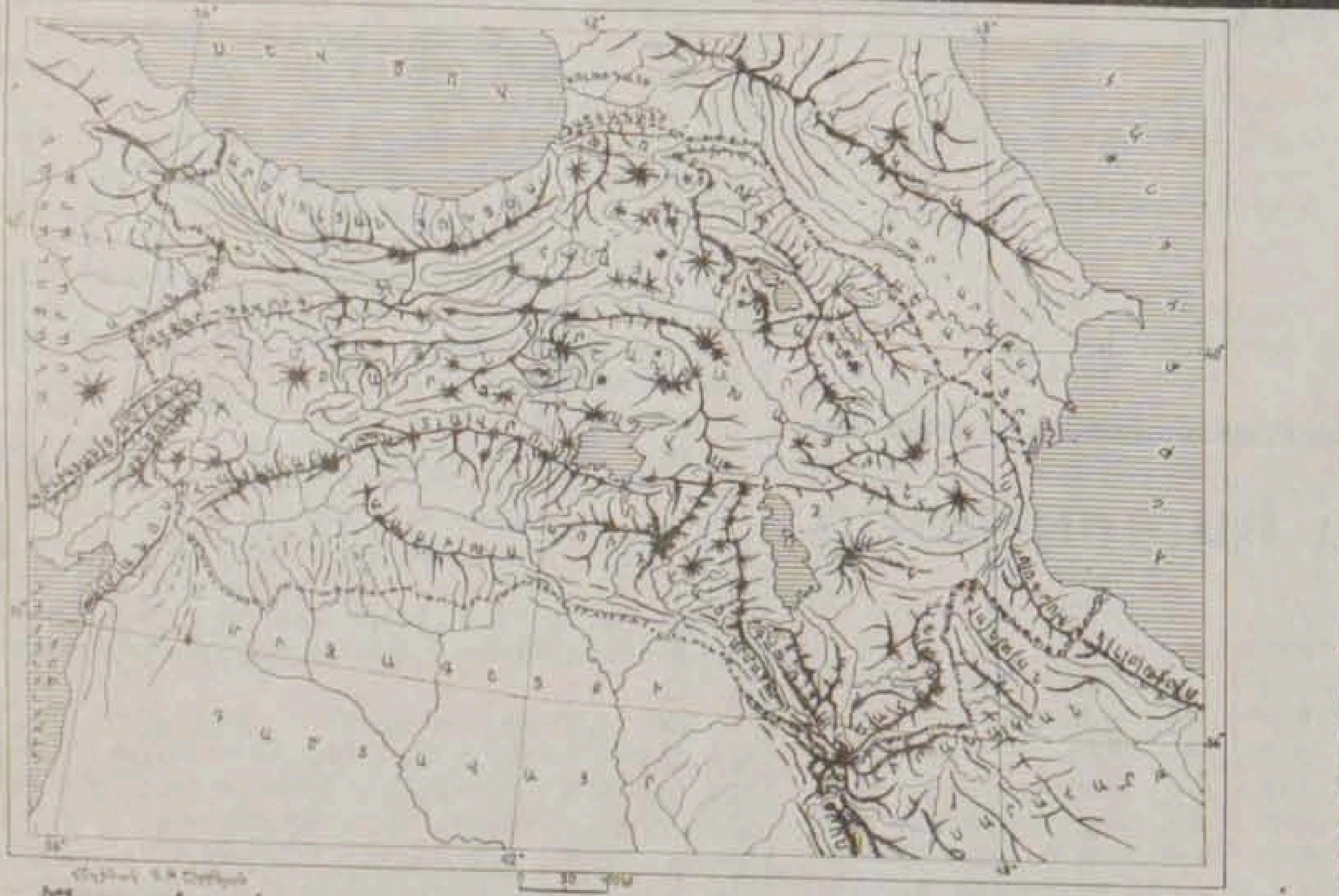

Ինչը դրդեց գրել այս մասին:

Այն, որ Հայկական Լեռնաշխարհ հասկացությունը ֆիզիկաաշխարհագրական է, բայց առայսօր տարբեր գիտությունների մասնագետների կողմից, ոչ ճիշտ ըմբռնվելու պատճառով, գիտական և ոչ գիտական գրականության մեջ տեղի է տրվել այդ հասկացության բուն էությունը աղավաղող զանազան մոտեցումների ու պատկերացումների:

Լրագրային հնարավորության սեղմ շրջանակներում ցանկացել ենք պարզաբանել և հստակեցնել Հայկական լեռնաշխարհի, որպես ֆիզիկական աշխարհագրական կարգաբանական «երկիր» միավորի, առավել բնորոշ հատկանիշների համալիր մոտեցմամբ, ճիշտ ըմբռնելու և նրա սահմանները ճշտելու խնդիրը:

Նախ պարզաբանենք «լեռնաշխարհ», «բարձրավանդակ» և «սարահարթ» ֆիզիկաաշխարհագրական, գեոմորֆոլոգիական, իսկ ավելի որոշակի՝ լեռնագրական հասկացությունների տարբերությունը:

Այդ նպատակի համար առավել պատկերավոր է Եվրասիա մայրցամաքի Առաջավոր Ասիական լեռնային համակարգի այն օղակը, որը կազմված է մեկ միասնական լեռնագրական-գեոմորֆոլոգիական գոտու առանձին և ինքնատիպ մասերից: Նրա կազմի մեջ են մտնում արևմուտքում՝ Փոքրասիական, կենտրոնում՝ Հայկական, արևելքում՝ Իրանական երկրակեղևի երկրաբանական և ֆիզիկաաշխարհագրական բարդ կառուցվածք ունեցող տարբեր կազմավորումներ: Ֆիզիկաաշխարհագրական այդ միավորների համար բնութագրական է մակերևույթի ներքին բազմազանության առկայությունը: Դրանք եզրավորված են աղեղնաձև ձգվող լեռնային համակարգերով, որտեղ բարդեցված ներկայանում են լեռնաշղթաների շարախմբեր, որոնցից մի քանիսը հաճախ դժվարամատչելի են:

Ռելիեֆի այդ ընդհանուր միջավայրի վրա, սակայն, դիտվում են այդ կազմավորումներից ամեն մեկի ֆիզիկաաշխարհագրական անհատականության արտահայտվածությունները: Այդ կազմավորումների մեջ առանձնացվում են բնատարածքային բաղադրիչների հատկանիշների համեմատաբար խոշոր, միաձույլ ամբողջականությամբ հանդես գալը, որը համապատասխանում է **լեռնաշխարհ** հասկացությանը:

Լեռնաշխարհը Երկրի մակերևույթի լայնարձակ մի տեղամաս է, որը հարակից շրջաններից ավելի բարձր է, իսկ մակերևույթում գերակշռում են բարձրությունների նշանակալի և կտրուկ տատանումները, որոնց առկայությունը պայմանավորված է էռոզիոն խոր մասնատվածությամբ, կամ տեկտոնական գործընթացներով (ծալքակազմավորում, շերտանկումներ, տարէջքներ):

«Լեռնաշխարհի» այսպիսի սահմանումը համադրելի է գերմաներեն Gebirgsland կամ Bergland (ռուսերեն՝ Горная страна (Нагорье)) և անգլերեն՝ Mountains (Mountain land) տերմինների հետ (lernashkharh):

Այս իմաստով Առաջավոր Ասիական լեռնագրական համակարգի քննարկվող օղակում հատկապես առանձնանում է Հայկական լեռնաշխարհը, որը սահմանակից տարածքներից տարբերվում է իր բարձրադիրքությամբ և այդ ընդհանուր բարձրացված հիմքի վրա բարձր տեղադրված տեկտոնահրաբխային և կառուցվածքալերկացված (տեղումնատարած) բարձրավանդակներով: Վերջինները, ի տարբերություն Փոքրասիական և Իրանական բարձրավանդակների, զուրկ են անապատային և կիսաանապատային բնատարածքներից և գերակշռությամբ հրաբխային ծագում ունեն:

Մասնագիտական գրականության մեջ ոչ հազվադեպ հանդիպում ենք «բարձրավանդակ» և «սարահարթ» հասկացությունների նույնացման, իսկ երբեմն էլ՝ շփոթումների:

Բարձրավանդակը երկրագնդի լեռնային ռելիեֆի այնպիսի համալիր է, որն իրենից ներկայացնում է ծովի մակերևույթից 1000—1500 մետր բարձրադիրք տարածք, ուր առկա են հրաբխային կամ տեկտոնական ծագման լեռնային զանգվածներ, լեռնավահաններ, սարահարթեր, սարավանդներ, ծալքավոր կամ ծալքաբեկորավոր կարճ լեռնաշղթաներ, միջլեռնային կուտակումային գոգավորություններ և գոգհովիտներ:

Ռելիեֆի այդպիսի ձևերի բազմազանության ընդհանրությունը ավելի համապատասխան է գերմաներեն Hochland և անգլերեն Highland (Upland) տերմիններին: Բարձրավանդակ ֆիզիկաաշխարհագրական տերմինը որպես ուրույն լեռնագրական հասկացություն, շատ ժողովուրդների տերմինաբանությունում չկա: Հայկական լեռնաշխարհում բարձրավանդակային տարածք է հանդիսանում ծալքավոր և ծալքաբեկորավոր լեռնահամակարգերով եզրավորված ներքին լեռնագրական (կենտրոնական) մարզը, որին Միջնաշխարհ կամ Հայկական հրաբխային բարձրավանդակ են անվանում ընդգծելով նրանում հրաբխային ծագման ռելիեֆի գերակշռությունը:

Սարահարթերը երկրակեղևի մակերևույթի այնպիսի ձևեր են, որոնք ծովի մակերևույթից ունեն 500 մետրից ավելի բարձրություն և իրենցից ներկայացնում են հարևան տարածքների վրա աստիճանաբար բարձրացող տեղանքամասեր, որոնք շատ թե քիչ հարթեցված են կամ ունեն ալիքաբլրակավոր մակերևույթ, որոնց բարձրությունների տատանումները հասնում են 150—200 մետրի, և թեք կամ դարափուլային լանջերով իջնում են հարևան հովիտները կամ գոգավորությունները:

Ըստ ծագման սարահարթերը լինում են հրաբխային, տեկտոնական և տեղումնատարային-լերկացած: Սարահարթերը դասվում են երկրագնդի ցամաքի մակերևույթի երկու հիմնական որակակարգային ձևերից **«հարթավայրեր»** հասկացությանը, իսկ **«բարձրավանդակ»** և **«լեռնաշխարհ»** հասկացությունները՝ **«լեռներ»** որակակարգին:

Վերոհիշյալ ֆիզիկաաշխարհագրական երեք հասկացությունների տարբերությունների համառոտ պարզաբանումից հետո կարող ենք հետևյալ հետևությունն անել: **Լեռնաշխարհ** հասկացությունը, որպես ավելի ընդգրկուն և բարձրակարգ գեոմորֆոլոգիական միավոր, իր մեջ ներառնում է նաև **սարահարթ** հասկացությունը:

Արծարծվող հիմնախնդրի էական նպատակն էր հակիրճ հաղորդում տալ, պարզաբանել լեռնաշխարհ, բարձրավանդակ և սարահարթ ֆիզիկաաշխարհագրական հասկացությունների տարբերությունը:

Դիցուկ, քննարկվող տարածաշրջանում Փոքրասիական և Իրանական բնատարածքների կենտրոնական մարզերի ընդհանրությունները դիտվում են որպես սարահարթային, որովհետև նրանցում բացակայում են բարձրավանդակին բնորոշ ֆիզիկաաշխարհագրական մի քանի առանձնահատկությունները:

Սարահարթ տերմինին լիարժեք համապատասխանում են ռուսերեն՝ Плоскогорье, անգլերեն, ֆրանսերեն և գերմաներեն՝ Plateau տերմինները:

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

Հայտնի է, որ ֆիզիկաաշխարհագրական ցանկացած հետազոտություն, դա լինի կարգաբանական որևէ միավորի նորովի դիտարկման վերաբերյալ, թե շրջանացման, ունի տեսական կամ կիրառական նպատակաուղղվածություն:

Հայկական լեռնաշխարհի սահմանների վերաբերյալ հիմնախնդրային մեր տեսական բնույթի ուսումնասիրությունը ստորև ներկայացնում ենք բանավիճային նպատակով:

Մինչ այժմ, Հայկական լեռնաշխարհի ուսումնասիրմամբ զբաղվողները նրա սահմանները անցկացնելիս, առաջնորդվելով իրենց մասնագիտական ըմբռնմամբ, դրսևորել են ամենատարբեր մոտեցումներ և սկզբունքներ: Դա ավելի է խճճել լեռնաշխարհի սահմանների որոշման խառնաշփոթը: Նման իրադրության պարզեցման համար նախ պետք է ճշտել լեռնաշխարհ հասկացության բնույթը: Այն էությամբ միանգամայն ֆիզիկաաշխարհագրական է: Ասկա, քանի որ Հայկական լեռնաշխարհը ֆիզիկաաշխարհագրական կարգաբանական միավոր է, այն դիտարկել բնատարածքային համալիր հայեցակետից ելնելով՝ նրա սահմանները ճշտելու նպատակադրումով:

Սակայն կարգաբանական ցանկացած միավորի (վերադաս թե ստորադաս) սահմանազատում կատարելիս, անկախ նախընտրած սկզբունքի առավել համապատասխանելիությունից, միևնույն է, տարբեր տեղամասերում այդ սկզբունքը խախտվում է, քանի որ բնության բաղադրատարրերը փոխմիաձուլված են միմյանց մեջ և կտրուկ անցումներ համարյա չկան: Ավելի շատ այդպիսի անցումային տեղամասերը այս կամ այն չափով լղոզված են: Հետևաբար, որպեսզի պահպանվեն կարգաբանական միավորի բնական ամբողջականության կարևոր առանձնահատկությունները, սահմանագծում կատարելիս, լեռնաշխարհի առանձին տեղամասերում բնատարածքի համալիր հատկանիշներից նախապատվությունը տրվել է այն բաղադրիչին, որն էապես ավելի բնորոշող է տվյալ տեղամասին: Այլապես վիճարկելի է դառնում, թե ո՞րտեղով անցկացրած գիծը պետք է համարել տվյալ միավորին բնորոշ հատկանիշների սահման, որից այն կողմ գտնվող մեկ ,այլ միավորից նա տարբերվի իր բնատարածքային հիմնական բաղադրիչների ավելի կամ պակաս միօրինակությամբ:

Գաբրիել ԾԻՐԻՆՅԱՆ
Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

(Շարունակելի)

ԹՈՒՐՔՄԵՆՉԱՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ 170-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԸ

Գալուստ ԳԱԼՈՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին և հայոց պետականության վերականգնման խնդիրը

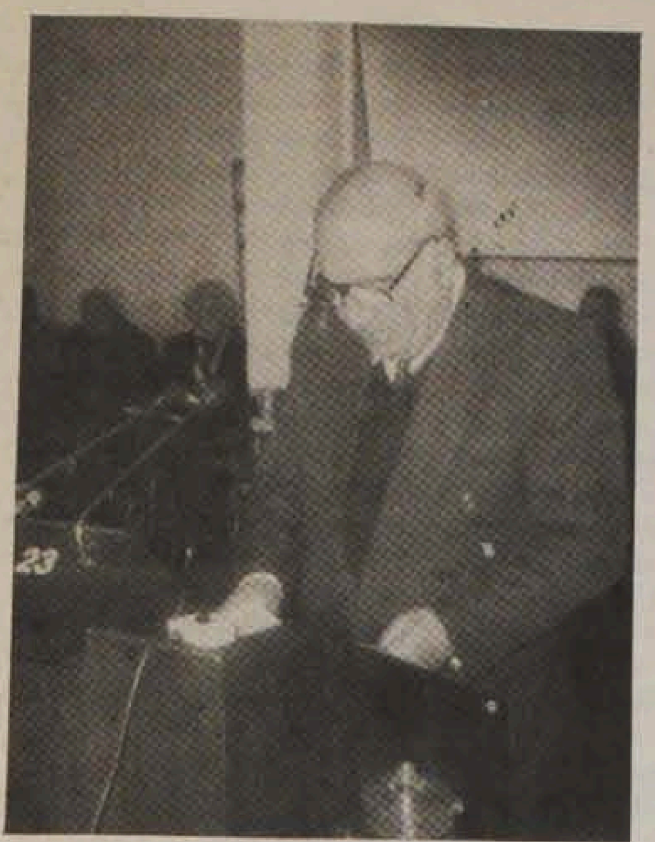

Առանց երկմտելու կարելի է պնդել, որ դարերի խորքում իր պետականությունը կորցրած հայ ժողովրդի՝ հավատով լի ձգտումը այն վերականգնելու համար, նրա գոյատևմանը նպաստած կարևոր գործոններից մեկն է եղել:

1045 թվականին Անիի հայոց բագրատունիների և շուրջ 300 տարի գոյատևած (1080—1375 թթ.) Կիլիկիայի հայկական թագավորության անկումից հետո, հայ ժողովուրդը 5 և կես դար ապրեց առանց ազգային պետականության, երկիր ներխուժած զավթիչների կողմից ենթարկվեց զանգվածային բռնագաղթերի և դիվային բռնադատումների:

16-րդ դարը հայ ժողովրդին բերեց նոր արհավիրքներ: Հայաստանը դարձավ Օսմանյան Թուրքիայի և Սեֆյան Իրանի՝ իրար հաջորդող անպատակությունների և ավարառու պատերազմների թատերաբեմ: Պատմության էջերը մենձագույն չարիքներով լցրած օսմանյան թուրքերը, Կ. Պոլիսը (1453 թ.) և Ղրիմը (1475 թ.) զավթելուց հետո, ինչը Ն. Կարամզինի արտահայտությամբ «սարսափահար արեց եվրոպական թագավորներին», 1514 թվականին թափանցեցին Արևմտյան Հայաստան, իսկ 1554 թվականին՝ Արևելյան Հայաստան, գրավելով և այրելով Երևանը: Դա նրանց «այցետոմսն» էր:

1555 թվականին թուրքերն ու պարսիկները զավթեցին և իրար մեջ բաժանեցին Հայաստանը, ավերելով ու կողոպտելով հայոց քաղաքները ու գյուղերը, ոչնչացնելով հայի մշակութային արժեքները: Սակայն առավել սարսափելին այն էր, որ բռնակալները, ինչպես նկատել է Հովսեփ Էմինը, իրենց տիրապետության ամբողջ ընթացքում ջանում էին հայերի մեջ ներարկել այն միտքը, թե նրանք աշխարհի արարումից ի վեր զուրկ են եղել պետականությունից, գտնըվել են մահմեդականների տիրապետության տակ և այդպես է լինելու մինչև Քրիստոսի հարությունը: Սա փորձ էր հայ ժողովրդի մեջ սպանելու նրա ազգային գիտակցությունը, հավաքական հիշողությունը՝ անել է թե վերացնելու հայ ազգը:

Չկորցնելով իր ինքնությունը, հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ ազատագրական պայքար է մղել իրեն բռնադատողների դեմ: Մի պայքար, որը պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում տարբեր երանգներ է ունեցել, սակայն մշտապես հետապնդել է մի գերագույն նպատակ՝ **թոթափել օտարի լուծը, վերամիավորել հայրենի հողերը, վերականգնել կորցրած պետականությունը, վերահաստատել միացյալ Հայաստանի ամբողջականությունը:**

Այս է եղել և մնում է «Հայ դատ» հասկացության բովանդակությունը: Այն չի կարելի նույնացնել «Հայկական հարց» հասկացության հետ, որը բարձրացվեց Բեռլինի 1878 թ. վեհաժողովում որպես Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տալու հարց և որը շրջանցում էր Արևելյան Հայաստանի (այդ թվում Նախիջևանի և Ղարաբաղի) ինքնավարության և Միացյալ Հայաստան ստեղծելու գաղափարը:

Ըստ թուրքական պատմագրության կանոնավորված հայեցակետի, Հայկական հարցը դա «հայերի զինված ելույթն է օսմանյան պետության դեմ»՝ 19-րդ դարի երկրորդ կեսի ընթացքում, որն «աստիճանաբար անհետացել է պատմության մեջ՝ Օսմանյան կայսրության անկմանը զուգընթաց» (մեջբերումը կատարվեց 1975 թվականին Անկարայում հրատարակված Էնվեր Կարալի «Հայկական հարցը» աշխատությունից):

Այս շփոթը կա նաև հայ պատմագրության մեջ, միայն այն տարբերությամբ, որ Հայկական հարցը «անհետացած» չի համարվում և նույնացվում է «Հայ դատ» հասկացության հետ:

Չմոռանանք, որ 18-րդ դարում, երբ միջազգային դիվանագիտությունը դեռևս չէր ընդունում Հայկական հարցի գոյությունը, հայ ազատագրական շարժումը հայոց պետականության վերականգնման սաղմ է դիտել նախ և առաջ Արցախը, որի քաջորդիները, ինչպես գրել է 18-րդ դարի ազատագրական շարժման հնդկահայ գործիչ Մովսես Բաղրամյանը, ջարդեցին հայոց թշնամիներին և տեր դարձան «իրենց գավառներին», «ու հորից որդի ժառանգելով՝ մինչև այսօր էլ (1771 թ. Գ. Գ.) նրանք ունեն իրենց իշխանությունը»:

18-րդ դարի 80-ական թվականներին ռուսական արքունիքում հասունանում էր հայոց պետության վերաստեղծման անհրաժեշտության գաղափարը: Դա թելադրված էր Ռուսաստանի Արևելյան քաղաքականության ակտիվացմամբ:

1783 թվականին Եկատերինա 2-րդը Գ. Ա. Պոտյոմկինի միջոցով խոստում էր տվել Ղարաբաղի հայ մելիքներին «հարմար պարագայում» Ղարաբաղի մարզը, «որը կազմված է հայ ազգի ժողովուրդներից, հանձնել ազգային կառավարման և դրա շնորհիվ Ասիայում վերաստեղծել քրիստոնյա մի պետություն...»:

Հայ ազատագրական շարժման գործիչներն այն դիտում էին որպես առաջին քայլ՝ վերականգնելու հին Հայաստանն իր 20 նահանգներով, 103 քաղաքներով, որտեղ բնակչության թիվը հասնում էր 13 միլիոնի, որը ինչպես գրում էր 1773 թվականին Շահամիր Շահամիրյանը իր «Որոգայթ փառաց»-ում հայաստանցաց քրիստոնյա եկեղեցու աստվածապաշտությամբ մի երկիր էր լինելու, որտեղ «ըստ օրինաց հայոց» «ամենայն մարդ ազատ» պետք է լիներ և «տեր ու թագավոր» հավասար պարտականություններ պետք է ունենային պետության առջև և իրենց արարքներով պատասխանատու լինեին միայն օրենքի առջև: Այս էր լինելու ապագա հայոց պետության սահմանադրության հիմքը:

Այս գաղափարներն ու Ռուսաստանի ներշընչած հույսերն էին դրդում հայ ազատագրական շարժման գործիչներին հայ ժողովրդի ազատագրման բախտը կապելու Ռուսաստանի հետ, չնայած նրանք դեռևս չէին կորցրել իրենց հավատը եվրոպական երկրների նկատմամբ:

Բայց, ինչպես նկատելի է, նրանք չէին ձըգտում թուրքական սուլթանների և պարսկական շահերի տիրապետությունը փոխարինել ռուսական կայսեր տիրապետությամբ, այլ Ռուսաստանի օգնությամբ, ազատվելով նրանց տիրապետությունից, վերահաստատել հայոց անկախությունը և դրա դիմաց նվիրյալ մնալ Ռուսաստանին:

1780 թվականին Հ. Լազարյանը գրել է Սուվորովին. «Հայաստանի փոքր մասը, այսինքն ղարաբաղցիները, առ այսօր մնում են անկախ և եթե իրենց ազգից մի ղեկավար լինի, Հայաստանը շատ հեշտ կերպով կարող է վերականգնվել, որն «իր փրկության ու վերականգնըման համար հավերժ պարտական կլիներ Ռուսաստանին»:

1783 թվականին Գեորգիևսկում կնքած ռուս-վրացական պայմանագիրը, որով Ռուսաստանն իր հովանավորության տակ էր վերցնում Վրաստանը, դրդեց Ռուսաստանում հայոց եկեղեցու առաջնորդ, արքեպիսկոպոս Հովսեփ Արղությանին դիմելու ռուսական արքունիքին՝ կնքելու հայռուսական դաշնագիր, որը պետք է երաշխավորեր հայոց վերպստեղծվելիք թագավորության անվտանգությունը: Ռուսական արքունիքը մերժեց այս առաջարկը, պատճառաբանելով, որ «պայմանագրեր կարող են կնքել կայսրերը կայսրերի հետ»:

Իհարկե, միայն այդ չէր պատճառը: Ռուսաստանի միջազգային դրությունը հնարավորություն չընձեռեց Եկատերինա 2-րդին ավարտի հասցնելու Պետրոս Մեծի «Պարսկական արշավանքը»: Նա չկարողացավ ձեռնամուխ լինել նաև Արևմտյան Հայաստանը նվաճելու իր պլանների իրագործմանը: Ըմբոստացավ Անգլիան, պահանջելով Ռուսաստանից հրաժարվելու Թուրքիայի հաշվին իր տիրույթներն ընդարձակելու ցանկությունից:

Ավելին, Ռուսաստանը ստիպված եղավ իր զորքերը հետ քաշել Անդրկովկասից, ինչից օգտվեց պարսկական Աղա-Մուհամեդ շահը՝ երկու անգամ (1795 և 1797 թթ.) ավերիչ արշավանքներ կազմակերպելով Անդրկովկաս:

19-րդ դարի սկզբից ռուս-անդրկովկասյան հարաբերությունները ոտք դրեցին նոր փուլ: 1801 թվականին Ռուսաստանին միացան Վրաստանը և ապա Հայաստանի հյուսիսային մի շարք շրջաններ:

1804 թվականի հունվարին ռուսական զորքերը գրավեցին Գանձակը, իսկ մարտին՝ Արթիկը, մայիսին՝ Ղարաբաղը: Սրվեցին ռուս-թուրքական և ռուս-պարսկական հարաբերությունները, որի հետևանքով 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակը դարձավ նրանց միջև չդադարող պատերազմների ժամանակաշրջան: Տասը տարի (1804—1813 թթ.) տևեց 19-րդ դարի ռուս-պարսկական առաջին պատերազմը, իսկ ռուս-թուրքական առաջին պատերազմը տևեց ավելի քան վեց տարի (1806—1812 թթ.):

1812 թ. մայիսին Բուխարեստում կնքվեց ռուս-թուրքական հաշտության պայմանագիր, ըստ որի Ռուսաստանը եվրոպական պետությունների ճնշման տակ Թուրքիային վերադարձրեց Ասիայում ձեռք բերած գրեթե բոլոր հողերը: Ռուսաստանի ձեռքում մնացին Աբխազիան, Գուրիան և Մենգրելիան:

Ոգևորված Ռուսաստանի վրա Նապոլեոնի հարձակմամբ, Պարսկաստանը շարունակում էր պատերազմը Ռուսաստանի դեմ: Բայց Նապոլեոնի զորքերի ջախջախումը ստիպեց պարսկական շահին հաշտություն խնդրել Ռուսաստանից:

1813 թ. հոկտեմբերի 12 (24)-ին Ղարաբաղի Գյուլիստան գյուղում կնքվեց ռուս-պարսկական հաշտության պայմանագիր: Ռուսաստանի տիրապետության տակ մնացին բոլոր այն հողերը, որոնք պատերազմի հետևանքով անցել էին նրան՝ Ղարաբաղը, Գանձակը, Շաքին, Շիրվանի Դերբենդի, Ղուբայի, Բաքվի և Թալիշի իշխանությունները: Ռուսաստանի կազմում մնացին նախկինում գրաված տարածքները՝ Դաղստանը, Շուրագելի, Զանգեզուրի, Լոռու, Փամբակի, Շամշադինի գավառները, Գուրիան, Իմերեթիան, Մենգրելիան և Աբխազիան, ինչպես նաև այն բոլոր հողերն ու տիրակալությունները, որոնք գտնվում էին պայմանագրով հաստատված ռուս-պարսկական սահմանի և Կովկասյան գծի միջև՝ Կասպից ծովին հարող երկրներով ու ժողովուրդներով: Պարսկաստանին վերադարձվեց միայն Մեղրին:

Պարսիկների հետագա բոլոր փորձերը, Անգլիայի և Ֆրանսիայի օգնությամբ ետ վերադարձնելու Ռուսաստանին անցած հողերը, ապարդյուն անցան: Գյուլիստանի պայմանագիրը կնքելուց հետո երեք տարվա ընթացքում Ղարաբաղ վերադարձան Պարսկաստան քշված 4 հազար ընտանիքներ:

Գյուլիստանի պայմանագիրը մեծ շարժում էր առաջ բերել Արևելյան Հայաստանում: Գեներալ Ա. Պ. Երմոլովի վկայությամբ, Երևանի 10 հազար հայ ընտանիքներ դիմել էին իրեն, խնդրելով, թույլ տալ իրենց անցնելու ռուսական սահմանները:

Ռուս-պարսկական հարաբերությունները գնալով կրկին սրվում էին: Պարսկական շահը 1826 թ. գարնանից սկսեց զորքեր կուտակել Ռուսաստանի սահմանների մոտ, իսկ ամռանը ներխուժեց Ռուսաստանի սահմանները: Սկսվեց ռուս-պարսկական երկրորդ պատերազմը: 1827 թ. գարնանը ռուսական զորքերը գրավեցին Նախիջևանը, սեպտեմբերի 4-ին Եղիզավետպոլը, իսկ 23-ին արդեն կանգնել էին Երևանի բերդապարիսպների տակ: Երևանի փառաբանված բերդը, որ 1582 թվականից ի վեր նշանավորում էր պարսկական բռնակալության «հավերժությունը», ընկավ ռուս և հայ մարտիկների միացյալ հարվածներից: Հոկտեմբերի 1-ին ռուսական զորքերը գեներալ Ի. Ֆ. Պասկևիչի գլխավորությամբ մտան Երևան:

Ռուս-պարսկական պատերազմն ավարտվեց Թավրիզից 50 կմ հեռավորության վրա գտնվող Թուրքմենչայ գյուղում կնքած պայմանագրով, որով Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցան «որպես նրա կատարյալ սեփականությունը», Երևանի խանությունը Արաքսի այս և այն կողմում և Նախիջևանի խանությունը: Պայմանագիրըն հավաստում էր, որ գրաված տարածքների ժողովուրդները «հավերժ պատկանում են ռուսական կայսրությանը»:

Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին, որն առաջադիմական խոշոր քայլ էր հայ ժողովրդի կյանքում, մեծ խանդավառությամբ ընդունվեց նրա կողմից: Ուրախությունն այնքան մեծ էր, որ հայերը հավուր պատշաճի ընդունեցին, որ իրենք այսուհետ «հավետ պատկանում են ռուսական կայսրությանը»:

1827 թ. դեկտեմբերին ստեղծվեց Երևանի «ժամանակավոր կառավարությունը», որը շուտով վերածվեց Երևանի «հատուկ վարչության», որը գտնվելու էր գեներալ Ի. Ֆ. Պասկևիչի գլխավոր ղեկավարության տակ: Այդ վարչությունում աշխատում էին նաև մեկ հայ և մեկ մահմեդական՝ որպես ասեսորներ (դատական ատենակալներ) հավասար խորհրդակցական ձայնով: Քաղաքներում հայկական համայնքների ներքին կառավարումը հանձնվեց նրանց ավագագույններին:

«Հատուկ վարչությունը» դեռևս չէր հասցրել ավարտել իր ձևավորումը, երբ 1828 թ. մարտի 21-ին Նիկոլայ 1-ինի հրամանով ստեղծվեց «Հայկական մարզ», որում ներառվեցին Երևանի և Նախիջևանի նախկին խանությունները և Օրդուբադի օկրուգը: Հայկական մարզը ներմուծվեց Նիկոլայ 1-ի տիտղոսի մեջ:

«Հայկական մարզի» ստեղծման գաղափարը առաջ էր քաշել Գ. Ա. Պոտյոմկինը դեռևս 1784 թվականին: Քաղաքական փաստաթղթերում այդ անվան ներմուծումը ինքնին նշանակում էր, որ Ռուսաստանը ընդունում էր, թե նշված տարածքները պատմականորեն հայկական են: Սակայն «Հայկական մարզի» ստեղծումը, մյուս կողմից, նշանակում էր, որ Եկատերինա 2-րդի խոստացած հայկական պետության վերականգնման մասին այլևս խոսք լինել չէր կարող:

Դրությունն Անդրկովկասում լարված էր: Վրաստանում, Դաղստանում, Հյուսիսային Կովկասի լեռնականների մոտ դեռևս ուժեղ էին հակառուսական տրամադրությունները, որոնք հրահրվում էին դրսից: Կրկին լարվել էին ռուս-թուրքական հարաբերությունները, որոնք 1828 թ. ապրիլին հանգեցրին նոր պատերազմի նրանց միջև:

Կովկասյան ճակատում թուրքերի դեմ ռազմական գործողություններն սկսվեցին հունիսի կեսերին: Ռուսական զորքերը, որոնց շարքերում կռվում էին երեք հազարից ավելի հայեր, մի քանի ամսվա ընթացքում գրավեցին Կարսը, Օլթին, Ախալքալաքը, Ախալցխան, Արդահանը, Ալաշկերտը, Բայազետը, Էրզրումը, Մուշը, Խնուսը և այլ քաղաքներ:

Պատերազմում հաղթած Ռուսաստանը այս անգամ էլ, դարձյալ եվրոպական երկրների ճնշման տակ, գրաված տարածքների մեծ մասը Ադրիանապոլսի 1829 թ. սեպտեմբերի 2 (14)-ի պայմանագրով հետ վերադարձրեց Թուրքիային:

Արևմտահայերի համար հատկապես ցավագին եղավ այն փաստը, որ Ռուսաստանը բանակցությունների ժամանակ չպնդեց Ադրիանապոլսի դաշնագրի նախնական տարբերակում տեղ գըտած այն հոդվածի վրա, ըստ որի նախատեսվում էր Կովկասին սահմանակից Թուրքիայի հայաբնակ մարզերին ինքնավարություն տալը:

Այդ հոդվածը գրգիռ էր առաջացրել եվրոպական տերությունների մոտ, որոնք, ոչ առանց հիմքի, հավատացած էին, որ այդ մարզը կարող էր անցնել ռուսական գերիշխանության տակ:

Ռուսաստանը չպնդեց այդ հոդվածի վրա ոչ միայն այն պատճառով, որ այն նոր լարում կարող էր ստեղծել եվրոպական երկրների հետ ունեցած հարաբերություններում: Ռուսաստանն այդ շրջանում արդեն հրաժարվել էր հայերին (ինչպես նաև վրացիներին) ինքնավարություն տալու գաղափարից և գտնում էր, որ Արևելյան Հայաստանին սահմանակից Թուրքիայի հայկական մարզերին ինքնավարություն տալը վարակիչ ազդեցություն կունենար ոչ միայն արևելահայերի վրա: Այն կարող էր հանգեցնել անկանխատեսելի հետևանքների ամբողջ Կովկասում:

Այս մտայնությունը, դժբախտաբար, հետագայում դարձավ ռուսական դիվանագիտության դոգմաներից մեկը և խիստ բացասաբար անդրադարձավ ինչպես արևմտահայերի, այնպես էլ բուն Ռուսաստանի շահերի վրա:

Այսուհանդերձ, պարսկական և թուրքական տիրապետության տակից ազատագրված հայկական տարածքները Ռուսաստանի հովանու տակ դարձան այն հենքը, որի վրա հետագայում պետք է բարձրանար հայկական վերածնվող պետության կառույցը:

Ռուսաստանին միացած հայկական մարզի տարածքում, տարբեր տվյալների համաձայն, բընակվում էին 15-ից 21 հազար հայեր: Թուրքմենչայի և Ադրիանապոլսի պայմանագրերը կնքելուց հետո հայկական մարզ ներգաղթեցին Պարսկաստանից՝ 8249 ընտանիք (կամ 45 հազար մարդ), իսկ Թուրքիայից՝ 14 հազար ընտանիք, (կամ 90 հազար մարդ): Այսինքն, ընդհանուր հաշվով 22 հազար 249 ընտանիք, կամ ավելի քան 135 հազար մարդ: Ներգաղթածների թվում կային նաև հույներ, որոնց քանակի մասին մենք ստույգ տվյալներ չունենք:

Եթե պարսկական ու թուրքական իշխանությունները բիրտ միջոցներով չխանգարեին հայերի արտագաղթին, ապա ռուսական սահմաններ ներգաղթողների թիվը անհամեմատ ավելի մեծ կլիներ: Այնուամենայնիվ Արևելյան Հայաստանում 1913 թվականին բնակչության թիվն անցավ մեկ միլիոնից:

1835 թ. վիճակագրական տվյալների համաձայն Հայկական մարզում և Անդրկովկասի մյուս մարզերում ապրող հայերի թիվը կազմում էր 370 հազար մարդ: Անդրկովկասի բնակչության ընդհանուր թիվը այդ ժամանակ կազմում էր 1 մլն. 550 հազ. մարդ:

Ռուսական ցարիզմը Արևելյան Հայաստանը դիտում էր որպես զենքի ուժով կայսրությանը կցված մի տարածք: Չնայած դրան, արևելահայերը զերծ մնացին ֆիզիկական բնաջնջման վըտանգից, անշեղորեն ներքաշվեցին Ռուսաստանի տնտեսական ու քաղաքական զարգացման ընդհանուր հունի մեջ, կիսելով ռուս ժողովրդի ճակատագրին վիճակված լավն ու վատը: Այլ ճակատագիր էր սպասվում Թուրքիայի տիրապետության տակ մնացած երկու ու կես միլիոն հայերին:

Հայկական մարզը 1833 թ. հունիսին բաժանվեց չորս օկրուգների՝ Երևանի, Շարուրի, Սարդարապատի և Սուրմալուի: Իսկ 1840 թ. ապրիլին, համաձայն Անդրկովկասի կառավարման կանոնադրության, Հայկական մարզը վերացվեց: Երկրամասը բաժանվեց երկու մասի՝ Կասպիական մարզ (7 գավառներով) Շամախի կենտրոնով և Վրաց-իմերեթական նահանգ (11 գավառներով) Թիֆլիս կենտրոնով: Վերջինիս մեջ մըտնում էր նախկին Հայկական մարզի տարածքը:

Հետագա տարիներին ևս Անդրկովկասը վարչական բազմաթիվ ձևափոխումների ենթարկվեց, սակայն Հայկական մարզը այլևս չվերականգնըվեց:

Միայն 1849 թվականին, երբ նորից վերաձևվեց Անդրկովկասի քարտեզը, մինչ այդ գոյություն ունեցած Երևանի գավառի փոխարեն ստեղծվեց Երևանի նահանգ, որի մեջ մտան Երևանի, Նախիջևանի, Օրդուբադի, Նոր Բայազետի և Ալեքսանդրապոլի գավառները: Հայկական մարզն այժմ գոյություն ուներ որպես Երևանի նահանգ:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին հնարավորություն նշմարվեց Արևմտյան Հայաստանի ինքնավարությունը ձեռք բերելու խնդրում: Արևմտյան Հայաստանում ծավալված ազատագրական շարժումների, Թուրքիայում հայերի կոտորածների, Արևելյան ճգնաժամի և ռուս-թուրքական պատերազմների հետևանքով Հայկական հարցը դարձյալ դարձավ միջազգային դիվանագիտական պայքարի առարկա:

Ռուս-թուրքական 1877—78 թվականների պատերազմն ավարտվեց դարձյալ Ռուսաստանի հաղթանակով: Փետրվարի 19 (մարտի 3)-ին Սան-Ստեֆանոյում կնքվեց հաշտության նախնական պայմանագիր: Այն կնքելու նախօրյակին Կ. Պոլսի հայոց Ազգային ժողովի պատվիրակության անդամների հետ ունեցած զրույցի ժամանակ Ռուսաստանի պատվիրակության ղեկավար Ն. Իգնատևը տեղյակ էր պահել նրանց, որ Հայաստանի վերաբերյալ նախատեսվող հոդվածում տեղ էր գտնելու հետևյալ ձևակերպումը. «Օսմանյան սուլթանը և Ռուսաստանի կայսրը որոշելու են երաշխավորել հայերով բնակեցված մարզերի լրիվ անկախությունը»:

Անգլիայի, ինչպես նաև Ավստրո-Հունգարիայի և Գերմանիայի ճնշման տակ Բեռլինի 1878 թ. վեհաժողովում Ռուսաստանն, ինչպես Ադրիանապոլսում, այս անգամ էլ չպնդեց իր առաջարկի վրա: Նշված ձևակերպումը չմտավ պայմանագրի մեջ: Այս փաստը քիչ դեր չխաղաց, որպեսզի հետագայում Գորչակովը և Ալեքսանդր 1-ը Բեռլինի վեհաժողովում կրած պարտությունը գնահատեին որպես իրենց կարիերայի ամենասև էջ:

Ինչ վերաբերում է Անգլիայի գրաված դիրքին, դրա պատճառի բացատրությունը հստակորեն շարադրված է Կ. Պոլսում Անգլիայի դեսպան Հենրի Լեյարդի՝ իր կառավարությանը հղած 1877 թ. դեկտեմբերի 4-ի գաղտնի զեկուցագրում, որտեղ ասվում էր, թե եթե Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տրվի, այն անպայման կանցնի Ռուսաստանի գերիշխանության տակ, ինչը «վտանգ կսպառնա Արևելքում մեր (Անգլիայի—Գ.Գ.) շահերին և ազդեցությանը», «կսպառնա Հնդկաստանի հետ Անգլիայի կոմունիկացիաներին և կնսասի բրիտանական առևտրին»:

Ինքնավար Հայաստանը չէր տեղավորվում Փոքր Ասիայում եվրոպական տերությունների շահերի շրջանակներում: Բեռլինի վեհաժողովի մասնակիցների համատեղ ջանքերով, Ռուսաստանը զրկվեց նույնիսկ Սան-Ստեֆանոյի պայմանագրի 16-րդ հոդվածով նախատեսված՝ Արևմտյան Հայաստանում ձեռք բերվելիք արտոնություններից:

Ո՛չ Անգլիան և ո՛չ էլ եվրոպական որևէ այլ երկիր, նշել է Կ. Պոլսում Անգլիայի դեսպան Դուֆֆերենը մեծ վեզիր Սեիդ փաշայի հետ 1881 թ. հունիսին ունեցած հանդիպման ժամանակ «չեն ցանկանում հայկական տիրակալություն ստեղծել Օսմանյան կայսրության ծոցում»:

Այս էր պատճառը, որ թեև ռուս-թուրքական հարաբերությունների պատմության ընթացքում 16 անգամ խաչվել են նրանց սրերը, և Ռուսաստանը պատերազմի դաշտում մշտապես հաղթանակ է տարել, բայց տանուլ է տվել հետպատերազմյան դիվանագիտական պայքարում: Շահել է Թուրքիան, հաղթել է եվրոպական հակառուսական բլոկը, իսկ Հայաստանը, Լլոյդ Ջորջի խոստովանությամբ, զոհաբերվել է նրանց կողմից կերտած հաղթանակի զոհասեղանին:

Բեռլինի վեհաժողովում Հայկական հարցի արծարծումն ունեցավ միայն այն նշանակությունը, որ **միջազգային դիվանագիտությունը Արևմտյան Հայաստանը դե ֆակտո ճանաչեց որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ:**

Եվ հենց այդ պատճառով Բեռլինի դաշնագիրը ծայր աստիճան սրեց հակահայկական տրամադրությունները Թուրքիայում, և հանդիսացավ այն նշանաձողը, որից հետո թուրքական իշխանությունները ջանադրաբար մշակեցին և հետևողականորեն իրագործեցին արևմտահայերի ցեղասպանությունը:

Ազատագրական շարժումներից ծնված հայ ազգային կուսակցությունները՝ Արմենականները, Հնչակյանները ու Հ. Հ. դաշնակցությունը, հետապնդելով միևնույն նպատակը՝ տարբեր ուղիներով ձգտում էին հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը հասցնել ցանկալի հանգրվանի:

Բեռլինի վեհաժողովից հետո մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը, Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տալու հարցը միջազգային դիվանագիտական պայքարի օրակարգերից դուրս մղվեց: Այն փոխարինվեց Թուրքիայի «հայաբնակ վայրերում» բարեփոխումներ անցկացնելու մասին սին վիճաբանություններով, որոնք բոցկլտացին բալկանյան պատերազմների տարիներին և կրկին մարեցին: 19-րդ դարը «Հայ դատի» խնդիրը փոխանցեց 20-րդ դար: Այսօր, որոշակի առաջընթացով, այն փոխադրվում է 21-րդ դար:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին Թուրքիան, գաղտնի դաշինքի մեջ մտնելով Գերմանիայի հետ, փորձում էր կեղծ խոստումներով Ռուսաստանին հետ պահել Արևմտյան Հայաստանը գրավելու մտադրությունից: Ռուսաստանն էլ, հետևելով այդ խաղի կանոններին, 1914 թ. սեպտեմբերին Վորոնցով-Դաշկովի միջոցով հայտնել էր հայոց կաթողիկոսին, որ «հայերի ապստամբությունը Թուրքիայում անցանկալի և վերին աստիճանի վտանգավոր է»: Չնայած դրան, ռուսական կառավարությունը խրախուսում և հովանավորում էր հայկական կամավորական գնդերի ստեղծումը:

Նոյեմբերի 2-ին Ռուսաստանը պատերազմ հայտարարեց Թուրքիային: Շուտով Նիկոլայ 2-րդը ժամանեց Թիֆլիս: Այնտեղ մեկնած Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ 5-րդը, կայսրի հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ, փորձեց ներշնչել նրան, որ «թուրքահայերի փրկությանը կարելի է հասնել միայն մի անկախ Հայաստանի ստեղծմամբ՝ Ռուսաստանի ամուր հովանավորության ներքո...»: Կայսրը պատասխանել է. «Ասացեք ձեր միաբանությանը, որ չափազանց պայծառ ապագա է սպասում հայերին»:

Նիկոլայ 2-րդի այս հավաստիացումը հայերին մղեց Ռուսաստանին անմնացորդ ծառայելու ձգտմանը: Ոչ ոք չէր սպասում, որ այդ «պայծառ ապագան» ամենամռայլն էր լինելու հայ ժողովրդի կյանքում:

1915 թ. ապրիլին երիտթուրքերը ձեռնամուխ եղան հայերի ցեղասպանության իրենց դիվային պլանների իրագործմանը: Ռուսաստանի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի՝ մայիսի 24-ի բողոքը երիտթուրքերը թողեցին անհետևանք: Հունիսին ԱՄՆ-ը փորձեց միջամտել: Կ. Պոլսում նրա դեսպանին սաստեցին, թե նա «իրավունք չունի խառնվելու թուրքերի ներքին գործերին»: ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Ռ. Լանսինգը մեկ և կես միլիոն հայերի կոտորածը Թուրքիայում համարեց առաջին համաշխարհային պատերազմի «ամենասև էջը»:

Ռուսական զորքերը ուշացած, 1915—1916 թթ. գրավեցին հայաթափ եղած Արևմտյան Հայաստանի մեծ մասը: Դաշնակից տերությունները ձեռնամուխ եղան Ասիական Թուրքիան բաժանելու իրենց պլանների մշակմանը: Կնքվելիք համաձայնագրի տեքստի հեղինակներից մեկը՝ անգլիական դիվանագետ Սայքս Մարկը գրում էր, որ «հայկական վերջին կոտորածների ծայրահեղ դաժանության և անգթության հետևանքով չի կարելի հանդուրժել բուն Հայաստանը Օսմանյան իշխանության տակ թողնելու հնարավորությունը»:

Բայց խոսքը գնում էր Արևմտյան Հայաստանը Թուրքիայից անջատելու և ոչ թե նրան ինքնավարություն տալու մասին: Ֆրանսիան և Անգլիան իրենց համաձայնությունը տվեցին, որպեսզի Ռուսաստանը անեքսիայի ենթարկեր Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթները: Ռուսաստանին էին անցնելու նաև Կ. Պոլիսը և նեղուցները: Ֆրանսիայի և Անգլիայի այդ առատաձեռնությունը պայմանավորված էր նրանով, որ Ռուսաստանը միայն այդ նախապայմանով էր համաձայն միանալ Սայքս-Պիկոյի համաձայնագրին, ըստ որի Ասիական Թուրքիայի բաժանումից Անգլիան և Ֆրանսիան շատ մեծ բաժիններ էին ստանալու:

Չնայած այս դեպքում էլ Արևմտյան Հայաստանը անկախություն չէր ստանալու, բայց մեծագույն բարիք կլիներ հայ ժողովրդի համար, եթե այն, ցանկացած կարգավիճակով, դուրս բերվեր Թուրքիայի տիրապետության տակից:

(Շարունակելի)

...Եվ նա մեկնեց Ղրիմ

1998 թ. մարտի 18-ին Ուկրաինայի խաղողի և գինու «Մագարաչ» ինստիտուտում գումարվելու է գիտաժողով, նվիրված մեր հայրենակից, ակադեմիկոս Միսակ Վաղարշակի Մելքոնյանի ծննդյան 60-րդ և գիտաարտադրական գործունեության 35-րդ տարեդարձներին: Ուրախությամբ արձագանքելով այս հիրավի հաճելի լուրին, ցանկանում ենք ձեր ուշադրությանը ներկայացնել բազմավաստակ գիտնականի անցած գիտական դժվարին ճանապարհի առանձին դրվագներ, որոնցից շատերը կապված են Հայաստանի հետ:

Միսակ Մելքոնյան. 1958—63 թթ. սովորում է հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտի խաղողագործության և պտղաբանջարաբուծության ֆակուլտետում: Ուսանելու ընթացքում կատարում է նաև հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտին կից գյուղատնտեսական տեխնիկումի տնօրենի պարտականությունները և այստեղ դասախոսություններ է կարդում «Խաղողագործություն» և «Աշխատանքի կազմակերպում» առարկաներից, միաժամանակ հետազոտություններ կատարում բուսաբանության ամբիոնում:

1963—85 թվականներ. Միսակ Մելքոնյանը աշխատում է Հայաստանի խաղողագործության և գինեգործության գիտահետազոտական ինստիտուտում: Աշխատանքային գործունեությունը սկսելով որպես լաբորանտ, Մելքոնյանը ի վերջո ստանձնում է ինստիտուտի տնօրինությունը: 1969 թ. թեկնածուական, իսկ 1980 թ. դոկտորական դիսերտացիաները (երկու դեպքում էլ «ծագումնաբանություն» մասնագիտությամբ) պաշտպանելով նա նախկին ԽՍՀՄ խաղողագործներից առաջինն է, որ մասնագիտանում է այդ հարցում:

1988 թվական. Մ. Մելքոնյանը ընտրվում է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ: 1996 թ. նրան շնորհվում է ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս և Ղրիմի գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամի պատվավոր կոչումները: 1991—93 թվականներ. Մելքոնյանը ղեկավարում է ՀՀ ԳԱԱ կենսաբանության բաժանմունքի գյուղատնտեսական մասնաճյուղը:

1991 թ. վերջին Մ. Մելքոնյանը, ստանձնելով Հայաստանի խաղողագործության և գինեգործության գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրենի և խաղողի ընտրասերման ու ամպելոգրաֆիայի բաժնի վարիչի պարտականությունները, անմիջապես ձեռնամուխ եղավ իր ղեկավարած ինստիտուտի աշխատանքների վերակառուցմանը: Մելքոնյանի ջանքերով վերակազմավորվեցին խաղողի, ծիրանի և դեղձի վերացված հավաքածուները:

1994 թ. Միսակ Մելքոնյանը հրավիրվում է Ուկրաինա, ստանձնելու համար «Մագարաչ» խաղողի և գինու ինստիտուտի ընտրասերման, ամպելոգրաֆիայի և խաղողի բազմացման բաժնի վարիչի ընտրովի պարտականությունը: Եվ նա մեկնեց Ղրիմ: 1996 թվականից նա այս աշխատանքը համատեղում էր բույսերի տեսակների պաշտպանության և փորձարկման Ուկրաինայի պետական հանձնախմբի խաղողագործության սեկցիայի նախագահի պաշտոնի հետ: Այստեղ, շնորհիվ սկզբունքորեն բոլորովին նոր գենոֆոնդի, որը ստեղծվել էր Մ. Մելքոնյանի ղեկավարությամբ, շարունակվում են խաղողի արագ ընտրասերման, ցրտին, վնասատուների հիվանդություններին դիմակայող և բարձր բերքատվություն ու որակ ունեցող նոր տեսակների ստեղծման լայնամասշտաբ աշխատանքները:

Ակադեմիկոս Միսակ Մելքոնյանի աշխատանքին բնորոշ են գիտական խորությունը, հետևողականությունն ու համառությունը: Նրա խոսքն ու գործը անբաժան են, համաքայլ: Ասվածի լավագույն ապացույցն է այն հանգամանքը, որ 1995—97 թթ. նրա ղեկավարած աշխատակազմը բույսերի տեսակների պաշտպանության և փորձարկման Ուկրաինայի պետական հանձնախմբին է ներկայացրել խաղողի ավելի քան 25 նոր տեսակներ: Դրանցից 13-ը ընտրվել են Մ. Մելքոնյանի մշակած և առաջին անգամ կիրառված արագացված մեթոդով, որը զգալի չափով կրճատում է խաղողի ընտրասերման դասական ցիկլի տևողությունը: Հատկանշական է, որ այս մեթոդը արտոնագրված է Հայաստանի և Ուկրաինայի օգտին:

Մ. Մելքոնյանի ստեղծած խաղողի նոր տեսակները արագ բազմացնելու նպատակով, «Մագարաչ» խաղողի և գինու ինստիտուտում, առաջին անգամ, գործնականում իրականացվեց արագացված բազմացման հետ կապված Պ. Ցա. Գոլոդրիգի մտահղացումը, որը հնարավոր դարձրեց արդեն 1995 թվականին ապահովել խաղողի 13 տեսակների ստանդարտ տնկերի անհրաժեշտ քանակությունը, այսպիսով կանխելով Ուկրաինայի պետական տեսակավորման համակարգում դրանց փորձարկման դադարեցումը:

Որպես համաշխարհային ճանաչման արժանացած գիտնական, Միսակ Մելքոնյանը հսկայական աշխատանք է կատարում տարբեր երկրների խաղողագործների համագործակցությունը գինու և գինեգործության միջազգային կազմակերպությունում ամրապնդելու համար: Նա ձգտում է պահպանել և խորացնել Հայաստանի ու Ուկրաինայի ընտրասերող գիտնականների արդեն ավանդական դարձած, արդյունավետ հարաբերությունները: Վերջին 3 տարիների ընթացքում, միջազգային մրցույթի համար, նրա ղեկավարությամբ մշակվել են խաղողի ընտրասերման մի շարք ծրագրեր:

Վերջացնելով Միսակ Մելքոնյանի գիտական նվաճումները ներկայացնող այս ոչ ամբողջական տեղեկատվությունը, մենք նույնպես մեր շնորհավորանքներն ենք հղում հայ գիտնականին՝ ծննդյան 60-րդ տարեդարձի կապակցությամբ ու մաղթում նրան երկար, երջանիկ և գիտական նոր վերելքներով հագեցած կյանք:

Ա. ԱՍԼԱՆՅԱՆ

ՄԱՅՐԸ՝ ՄԱՆԿԱՆ ՀԵՏ

Մարդկային ամենազորեղ զացումը թերևս մայրական երն է մանկան նկատմամբ, որ խորհրդանշվում է մանուկը գրկին Մարիամ Աստվածածնի պատկերով: Աստվածային այդ զգացումը բոլոր ժամանակներում ներշնչել է գեղանկարիչներին, որոնցից յուրաքանչյուրը իր արվեստի ու տաղանդի չափով անդրադարձել է այդ թեմային: Եվ, կարծում եմ, հենց այս չափանիշներով է ներկայանում Հայաստանի պետական պատկերասրահում բացված «Մայրը մանկան հետ» հարուստ ցուցահանդեսը: Այն նվիրված է Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու 1700-ամյակին:

Ինչպես և նշված է այս միջոցառման հայտագրում՝ «Վաղ միջնադարից հայ արվեստում լայն տարածում գտած, մեր տաճարները զարդարող և լույս ճառագող այս ստեղծագործությունները իրենց մեջ խտացնում են մեր ազգային նկարագրի լավագույն գծերը, բարու ու գեղեցիկի ավանդական պատկերացումները, որոնք իրենց յուրօրինակ մարմնավորումը գտան նաև հետագա ժամանակների հայկական կերպարվեստում»:

Ցուցահանդեսում ներկայացված են տասնութ-քսաներորդ դարերի մի քանի տասնյակ նկարիչների ու քանդակագործների մայրության թեմային նվիրված շուրջ հարյուր աշխատանք:

Հատկապես ուշագրավ ու հուզիչ է մի ամբողջ առանձին սրահում տասնութերորդ դարի անանուն, այսինքն՝ անհայտ վարպետների, աշխատանքների ցուցադրությունը: Այդ ստեղծագործությունները հետաքրքիր են ոչ միայն արվեստի, այլև ազգագրական տեսանկյունից՝ ազգային տարազ, նրբանաշխ զարդեր՝ մոր կերպարն ընդգծող մթնոլորտից անբաժան, ինչպես նաև ձեռագիր մատյանների արծաթյա կազմեր՝ Աստվածամոր պատկերով, Էջմիածնի ավետարան, Թորոս Տարոնացու ավետարան և այլն:

Իսկ տպավորությունը ցուցահանդեսից, իրոք, որ չքնաղ է: Այստեղ հավաքված աշխատանքները ներկայացնում են ամենատարբեր ոճեր. Գրիգոր Խանջյանի մի քանի աշխատանքներ՝ «Աստվածամայրը մանկան հետ», Սարգիս Փարաջանովի «Աստվածածին», Երվանդ Քոչարի «Ընտանիք», Հակոբ Հակոբյանի «Մայրը մանկան հետ» երկու աշխատանքները, Մարիամ Ասլամազյանի «Հերոսի վերադարձը» մեծադիր կտավը, Միքայել Կանայանի «Մայրություն», Սարգիս Մուրադյանի «Խոդյանում» աշխատանքները: Ցուցադրությունները տարբեր ժամանակների անդրադարձներ են հավերժական այս թեմային՝ մայրությանը:

Որքան ջերմություն և վարպետություն կա հոգուց ու սրտից բխած սիրո այս խոստովանություններում, որոնց տակ կարդում ենք մեր վարպետների անուն-ազգանունները՝ Մարտիրոս Սարյան՝ «Մայրը երեխայի հետ» մատիտանկարը, Էդգար Շահին՝ «Ավագ քույրը» և «Գեղեցիկ հայկական քիթ», Ժանսեմ «Մայրը երեխայի հետ» և «Ընտանիք», Ժիրայր Օրագյան՝ «Չքավոր ընտանիքի զավակները»:

Ավագ սերնդի լավագույն նկարիչների աշխատանքների թվում են Սեդրակ Առաքելյանի «Մարիամ խաթունը», Մհեր Աբեղյանի «Մայր Հայաստան» մեծադիր կտավը, Արա Բեքարյանի «Օրորոցի մոտ», Ալեքսանդր Գրիգորյանի «Մայրը մանկան հետ» կտավները, Ալբերտ Պապասյանի «Հովհաննես Թումանյանը գաղթականների հետ» աշխատանքը՝ ստեղծված 1969 թ., ինչպես նաև Ռուդոլֆ Խաչատրյանի «Մայրություն» երկու աշխատանքները:

Նրբանաշխ ու զգայական են նաև քանդակագործական աշխատանքները. Խորեն Տեր-Հարությանի՝ «Մայրություն» և «Ընտանիք», Արմենակ Ստեփանյան՝ «Մայրը երեխային լողացնելիս», Բաղդասար Սարգսյան՝ «Օրորոցային» և Մխիթար Խաչատրյանի լուսանկարչական ընդամենը մեկ աշխատանքը, որ 1989-ի մեծ արհավիրքի արձագանքն է:

Յուրաքանչյուր նման ընդգրկուն ցուցահանդես ունի իր հատուկ ասելիքը: Նախ այն, որ որդիական զգացումները ապրում և չեն լքում մարդուն անգամ տարեց հասակում, քանի որ այս աշխատանքների հեղինակները ոչ միայն կատարողներ են, այլև այս թեմայի կրողները: Բացի այդ, հնարավորություն է տալիս մոտիկից ծանոթանալ տարբեր սերունդների նկարիչների աշխատանքներին և, որ ավելի կարևոր է՝ հատկապես մեր օրերում, ունի բարոյական ու դաստիարակչական նշանակություն:

«Մայրը մանկան հետ» ցուցահանդեսը ճաշակով ընտրված, ընդգրկուն ու հարուստ ցուցադրություն է, որը պիտի համարել Հայաստանի պատկերասրահի նշանակալի ձեռքբերումը:

Կարինե ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Էլեկտրահաշվիչները արագ են պտտվում

Ապրում եմ մենակ, մեկ սենյականոց բնակարանում: Աշխատում եմ և, թեև ուշացումներով, աշխատավարձ եմ ընտանում... 4 հազար չորս հարյուր դրամ: Կողմնակի ոչ մի եկամուտ չունեմ: Սա է պատճառը, որ տանը, բացի մեկ փոքրիկ հեռուստացույցից էներգիա պահանջող ոչ մի սարք չեմ միացնում: Որովհետև գիտեմ՝ վճարել չեմ կարող: Այս կերպ պահում էի գոյությունս և միակ ուրախությունս աշխարհի հետ կապող հեռուստացույցն էր:

Հիմա, երբ գրում եմ այս նամակը, ինձ զրկել են և՛ լույսից, և՛ հեռուստացույց նայելու միխիթարությունից: Էլեկտրացանցի պարոնները անջատել են լույսը, որովհետև ի վիճակի չեմ վճարելու վարձը, որովհետև անգամ իմ երկու ամսվա աշխատավարձը հերիք չէ դրան: Որտեղի՞ց է գոյացել այդ ֆանտաստիկ գումարը, գոնե ինձ համար, հանելուկ է:

Ինչպես ասացի, հիմա իմ լույսը անջատել են և թողել խավարի մեջ: Անզոր եմ որևէ բան անել ու հավատացնել որևէ մեկին, դրա համար էլ դիմում եմ ձեզ՝ հարգելի խմբագրություն:

Ասեմ նաև, որ այս դժոխքը սկսվել է այն օրվանից, երբ էլեկտրահաշվիչները հանեցին բնակարաններից, դրեցին «յոթ փականի տակ» և անտեղյակ բնակիչներին սկսեցին ներկայացնել անհեթեթ թվեր:

Ո՞վ պետք է վերջ դնի այս հակամարդկային ապօրինություններին:

Կարինե ՓԱՓԱԶՅԱՆ
Երևան, Սունդուկյան 90, բն. 10

Խմբագրությունը գրեթե նույնանման բովանդակությամբ ահազանգ ստացավ նաև Նորքի 3-րդ զանգվածի 6-րդ շենքի 38 բնակարանի բնակչուհի Գոհար Վասիլյանից, որը էլեկտրահաշվիչային սույն խառնաշփոթի դեմ ընդվզում է իրենց մուտքի բոլոր բնակիչների անունից:

Հարգելի ընթերցող, քանի որ այս հարցը այսօր հուզում է շատ-շատերին, մենք որոշեցինք հրապարակել սույն նամակը և փորձ անել բացատրելու, թե ինչ կատարվեց այն բանից հետո, երբ որոշվեց էլեկտրահաշվիչները հանել բնակարաններից և հանձնել էլեկտրացանցի լիիրավ տնօրինությանը:

Իսկ կատարվեց այն, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները ընդհանրապես զրկվեցին իրենց հաշվիչների ցուցմունքները տեսնելու հնարավորությունից: Երբ հաշվիչները մարդկանց աչքերի առաջ էր, իրենց բլոկից ելնելով, նրանք կարգավորում և եթե պետք էր՝ խնայում էին էլեկտրաէներգիան: Իսկ հիմա, լիակատար անտեղյակության այս պայմաններում, յուրաքանչյուր ամսվա վերջում քաղաքացիներին ներկայացվում են ծախսած էներգիայի հաշիվներ, որոնք հաճախ ֆանտաստիկ չափերի են հասնում: Մարդիկ խոսում են, տրտնջում են, զայրանում ու բողոքում, լսող չկա: Իսկ էլեկտրականությունից քիչ թե շատ հասկացող մարդիկ փորձում են բացատրել ու հասկանալ, թե ինչու են էլեկտրահաշվիչները «խենթացել», «շարքից դուրս եկել» ու պտտվել խելագար արագությամբ:

Պարզվում է, անշունչ, խեղճ ու կրակ հաշվիչները այստեղ ոչ մի մեղք չունեն, և ամեն ինչ նորից ու նորից հանգում է մարդկային ընչաքաղցությանը, էլեկտրացանցի պաշտոնյաների անպարկեշտություններին, որոնք անազնիվ փող աշխատելու նոր միջոց ու եղանակներ են գտել:

Տարբերակ առաջին և գուցե՝ ամենաանմեղը: Ենթակայանի տրանսֆորմատորի օգնությամբ բարձրացվում է հոսանքի լարումը և հաշվիչները հարկադրված սկսում են ավելի արագ պտտվել:

Տարբերակ երկրորդ: Էլեկտրացանցի «գործարարները» պարբերաբար փող են վերցնում քո հարևանից և նրա գիծը միացնում քո հաշվիչին: Իսկ այդ հարևան կոչվածը, ողջ բնակարանը ջեռուցում է էլեկտրականությամբ և անգամ գիշեր-ցերեկ վառարանի համար թխվածք է «արտադրում»՝ էլի էլեկտրական վառարանով, և էլեկտրացանցի խարդախների օգնությամբ «ծախսում» է ընդամենը 200—300 կիլովատ էներգիա:

Տարբերակ երրորդ: Էլի ուրիշներին օգուտ տալու համար (որոնցից կանխիկ վարձատրվում են) առաջ են տալիս քո էլեկտրահաշվիչը:

Տարբերակ չորրորդը, հինգերորդը, վեցերորդը և հաջորդները էլեկտրացանցի ռեզերվում են և սպասում են իրենց կիրառությանը: Չէ՞ որ երբ գործը հասնում է խաբելուն ու թալանելուն, ժողովրդի հաշվին հարստանալուն, մերոնք անչափ հնարամիտ են: Միայն ամենատարբեր ոլորտների այս այսպես կոչված գործարարները մոռանում են (ավելի շուտ՝ թքած ունենան), որ այս ժողովրդի 80 տոկոսից ավելին վաղուց է անցել թշվառության եզրագիծը և անվճարունակ է:

Կար ժամանակ, երբ շատ քաղաքացիներ «հոսանք էին գողանում»: Ինչպե՞ս... Շահագործելով և լեզու գտնելով էլեկտրահսկիչների հետ: Հիմա էլեկտրահսկիչները լիիրավ տեր են դարձել ու... գողանալու իրենց նախկին ունակություններին գումարել են մասնագիտական հնարամտությունը: Միայն մեկ փաստ. քաղաքացի Ջ. Զ.-ն դեկտեմբերին օգտագործել էր 1150 կվտ հոսանք: Պարտքով, բարեկամների օգնությամբ, մի կերպ վճարեց, հետո անջատեց ջեռուցիչները, էլեկտրավառարանը ու մնաց միայն լամպերի ու հեռուստացույցի հույսին: Այդպես՝ ամբողջ հունվար ամիսը: Հունվարին հաշվիչը կազմեց 1500 կվտ: Սա ի՞նչ պատմություն է: Իսկ գուցե մենք գործ ունենք մեկ այլ, ավելի մեծ և լուրջ մասշտաբի կեղծիքի հետ: Համենայնդեպս՝ զայրույթը համատարած է, ու այս վիճակը կարոտ է լուրջ քննարկման: Մարդկանց համբերության բաժակը լցվել է, նահանջելու, հապաղելու էլ տեղ չկա: Եվ էներգետիկայի նախարարությունը պետք է պատասխան տա այս անպարկեշտություններին, չմոռանալով, որ ինքն է ՍՊԱՍԱՐԿՈՒՄ ժողովրդին և ոչ թե ՀԱԿԱՌԱԿԸ:

—Երջանի՞կ եք,—հարցրինք նորապսակներին,
իսկ նրանք հարցրին,—
իսկ ի՞նչ է երջանիկ լինելը

ՀԱՋՈՐԴ ՀԱՄԱՐՈՒՄ

Ու՞մ է ձեռնտու դա...

(Սկիզբը՝ 2-րդ էջում)

Խորհրդային Միության հայ հերոսների թվի մասին, պետք է իմանալ, որ այդ թվից պետք է հանել չորս մարդու: Իհարկե, հերոսների թիվը քմահաճույքով կարելի է բարձրացնել կամ իջեցնել: Իսկ ինչպես վարվել գրականության մեջ հրապարակված նրանց անունների հետ, որոնք կազմում են 103 հոգի: Ճիշտ է, այդ թվի մեջ տեղ են գտել հայաստանցի այլազգիներ, որոնք 8 հոգի են: Կարծում ենք, գիտությունների դոկտորը պետք է կարողանար առաջին դասարանցու թվաբանական այդ խնդիրը լուծել առանց սխալի, որ 103-ից հանած 8 կմնա 95:

Ավելին, հետագա ուսումնասիրությունների ընթացքում հայ հերոսների թիվը ավելացել է և կազմում է 117 մարդ (տես՝ 1995 թ. նույն «Լրաբեր»-ի առաջին համարը): Այդ թվից հանելով այլազգիներին, մնում է 106 մարդ: Մինչ այդ հրապարակված ցուցակներում տեղ չեն գտել հայ հերոսներ Գ. Վարդանովի, Գուրգեն Կարապետյանի, Վլադ Թամըրյանի, Գրիգոր Խալաջյանի անունները: Հեղինակը հավասարակշռությունից դուրս է գալիս, երբ Հայաստանի այլազգի հերոսներին մտցնում են հայերի ցուցակների մեջ: Սականայն գիտնական-գնդապետը փորձ արե՞լ է պարզել, թե այլ հանրապետություններում քանի հայ հերոսներ, սպաներ, գեներալներ զրկվել են հայ լինելու իրավունքից, թեկուզ «պատմական հավաստիությանը» հավատարիմ լինելու համար:

Այժմ բերենք հայ պատմաբաններին նրա ներկայացրած նախադեպը չունեցող մեղադրանքներից ևս մեկը: Ըստ հեղինակի, նրանք կեղծել են և այլազգիներին (ոչ միայն հայաստանցի), այլև «ուկրաինացիներ Կասյանին և Խազարյանին, հրեա Մարգալյանին, մոլդավացի Ռայքյանին, բելոռուս Տրոյանին և ուրիշների, որոնց ազգանունները համահնչուն են հայկականին, ներկայացրել որպես հայ հերոսների»:

Բացեք բոլոր տեղերում հրատարակված հայ հերոսների ցուցակները և կտեսնեք, որ բերված անուններից ոչ մեկը դրանց մեջ չկա:

Չկարողանալով զսպել հայերին նսեմացնելու իր անզուսպ մոլուցքը, նա հանդգնել է նորորեն ստվեր գցել համաշխարհային ճանաչում գտած այնպիսի մեծերի վրա, ինչպիսիք են ԽՍՀՄ նավատորմի ծովակալ Հովհաննես Իսակովը և մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը: Ինչո՞ւ, որովհետև նրանց հերոսի կոչում շնորհվել է պատերազմից հետո (երկրորդին՝ կրկնակի) «երկրի պաշտպանության շահերի համար»:

«Պատմական հավաստիությունը հաստատող» գիտնականը, որ վճռականորեն անընդունելի էր համարում վերադաս մարմինների որոշումների մեջ որևէ փոփոխություն մտցնելը, այստեղ իրեն իրավունք է վերապահում «սրբագրել» երկրի օրենսդրական բարձրագույն մարմնի որոշումը, որտեղ այդ մեծերին հերոսի կոչում շնորհված է «ԽՍՀՄ զինված ուժերի հանդեպ ունեցած ծառայությունների, **Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին** (ընդգծ. մերն է— Հ.Հ.) գերմանա-ֆաշիստական զավթիչների դեմ մղած պայքարում ցուցաբերած արիության և հերոսության համար...»:

Գիտնական-գնդապետը Հովհաննես Բաղրամյանին չի էլ համարում Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս: Դրա համար էլ իր հոդվածի ծանոթագրությունում (որը միանգամայն անտեղի և ավելորդ է) նշում է՝ «փոխգնդապետ Ն. Ստեփանյանին հերոսի կոչումը շնորհվել է կրկնակի: Նա մեր հաշվարկներում նշվում է որպես միակը»:

Խոսելով փառքի շքանշանի ասպետների մասին, Գ. Աբրահամյանը հայտնում է, որ այդ պրոբլեմով զբաղվել է մայոր Ս. Մատուշկինը, նա իր աշխատանքը ավարտել է 1971 թ.: Եվ նա մեղադրում է հայ հետազոտողներին, որոնք անդրադառնալով Փառքի շքանշանի ասպետների հարցին, խախտել են «էթիկայի» պահանջները (այսինքն գրագողությամբ են զբաղվել) և չեն հիշատակել Ս. Մատուշկինին:

Գործից միանգամայն անտեղյակ Գ. Աբրահամյանը չի ցանկացել հետաքրքրվել, թե ով է առաջինը հայտնաբերել, որ Փառքի երեք աստիճանի հայ ասպետների թիվը կազմում է 27: Նրանց հայտնաբերել է և այդ թիվը ճշգրտել է տողերիս հեղինակը, 1966 թվականից՝ ԽՍՀՄ ՊՄԿԱ մատյաններից: Նրանց վերաբերյալ փաստաթղթերի պատճենները մինչև հիմա գտնվում են մեզ մոտ:

Ցավալի է, որ մեր այս դաժան ու անարդար ժամանակներում, երբ մեր դեմ կանգնած է դարավոր թշնամին, երբ համաշխարհային լրատվության միջոցները լի են մեր հակառակորդների հերյուրանքներով, ոչ հայանպաստ հրապարակումներով, նման հոդված է լույս աշխարհ գալիս հայ հեղինակի կողմից: Սա առավել անհասկանալի է: Կարծում եմ Հայրենական պատերազմի հարցերով զբաղվող իսկական գիտնականները կասեն իրենց խոսքը, իմ առարկություններն ընդունելով որպես նման խոսակցություն ընկնելու հրավեր:

Հրանտ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՀ պատերազմի և զինված ուժերի վետերանների կոմիտեի նախագահ, պաշտոնաթող գնդապետ

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ, հեռախոս՝ 22-44-26:
«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն: Պատվեր՝ 69288, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 1.03.98 թ. (3434—3438):

Թերթի հովանավորն է «ԿԱՆԱԶ» ՓԲԸ

«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА